

97605

~~8081~~

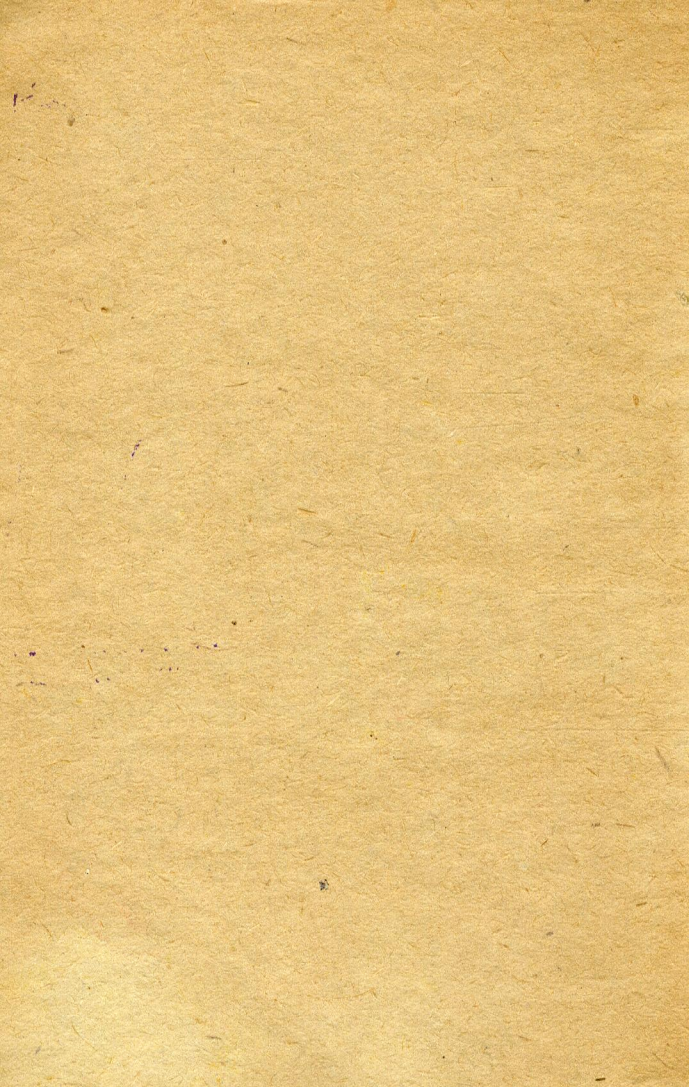
В. ВИННИЧЕНКО

ГОЛОД

ОПОВІДАННЯ

2525

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

11.624.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Г О Л О Д

ОПОВІДАННЯ

8081
Студенческий Отдел Библиотеки
Киевского Института
Народного Хозяйства

~~97605~~

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

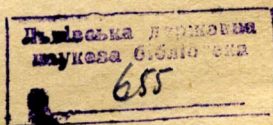
1925

897.79-32

45(2-4a)5-644

[8.9179=32]

ПАВЛОГРАДСЬКА ДЕРЖАВНА ДРУКАРНЯ

8081

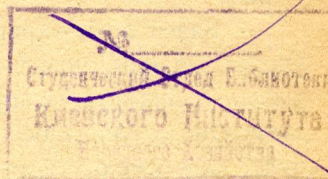
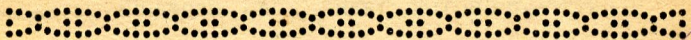
Специальный Отдел Библиотеки
Киевского Университета
Евдокимова-Колосова

ГОЛОД

12585

Біля станції по дні рівчака тихо, помалу, іноді зупиняючись та прислухаючись, повзло троє людей. Зорі мовчки слідували за ними і моргали одна одній; вітер несміло пошелестівши травною, забігав у рівчак і зараз же боязко ховався в степу. Туга ночі таємниче шопотіла і зітхала коло їх.

Іноді передній з них зупинявся, помалу висувався з рівчака і пильно дивився до станції. Там все було як і перше. Станція дрімала. Так само на лаві коло дзвінка темніли якісь постаті, ледве освітлені світлом лихтаря, так само у вікні виднілась фігура телеграфіста, що сидів схилившись над столом, так само у садку крізь дерева видно було світло, а круг його якісь фігури. А од фігур тих і од світла так само нісся то сміх, то брязкіт шклянок, то ніжний тихий спів, то закати́стий, голосний регіт. А між станцією й рівчаком блищали лінії рельсів, рівні, витягнуті, напружено націлені кудись у далечінь. Рельси, вибігши з полоси світла, пропадали у тьмі і тільки ледве було видно там попереду, куди повзли вони, темні ряди вагонів.

— Ну?—шопотіли задні, коли передній зсувався у низ.

— Валяй далі,—хрипів той і мовчки сунувся знов уперед. За ним повзли і задні, чудно якось покручуючи колінами і часами зупиняючись. І коли вони зупинялись, зупинялось і шарудіння в рівчаку і чуть було, як несміло терся вітер коло їх, як зітхало щось в степу і неслися звуки сміху із маленького садка. А в горі у темнім небі пильно слідкували за ними мовчазні, таємні зорі.

Повзли довго.

І знов підвівся передній, вистромив голову з рівчака і застиг. Станція відсунулась вбік і не блищали рельси. Замість їх тягнувся довгою темною смугою ряд товарних вагонів.

— Ш-ш-ш,—прошипів передній, повертаючись до товаришів.—Вилазьте...

— Тут?—тихо спитав середній, підлазячи до його.

— Вони... Мішки не погубили?... Ш-ш... Ти... щоб тобі там покорчило...

Задній злякано зігнувся і присів. Потім помалу, ледве ворущачись, підліз до обох і тихо спитав:

— А ти ж добре знаєш?

— Не бійся, на своїй спині таскав його... Ну, тихо ж. Не отставай од мене... Ш-ш... Та не тікай, як хто гукне... Тільки мішки покидать до долу... Чуєте?

— Та то вже...

— Ну хай Бог помагає.

Якось чудно похитуючись, три постаті обережно, помалу посунули одна за одною просто на вагони. Вагони ж стояли, окутані якоюсь таємною тьмою. Всі, як один, темні й однакові, наче домовини на колесах, вони мов ждали їх, замірші і ховаючи в собі щось невідомо страшне, незриме. Було якось сумно.

А станція збоку їх дрімала собі під ніжний спів у садку та сміх і балачки. Вітер зоставсь у степу.

Передній раптом зупинився.

— Хто ідьоть?—в той же мент зачулось звідкись од вагонів.

Три постаті закам'яніли одна за одною. Зорі напружено моргали, ждучи, що буде, і навіть з поля прибіг вітер і зашелестів чимсь коло їх ніг.

— Хто ідьоть, питаю? Слиш?—знову відкись од вагонів почувся сердитий і трохи насторожений голос.

— Кидайте мішки... поспішно прошепотів передній і одкинувши щось у бік, голосно і спокійно промовив.

— Свої.

Коло вагонів щось заходило.

— Хто такі свої? Какая надобность ходить тут?

— На станцію йдемо...

Від вагонів одділилась якась темна постать і стала наближатись до їх. Передній зараз же поспішно рушив вперед, а за ним задні.

— Стой... Підожди, зачувся за ними ще більш насторожений голос і хода постаті стала частішою.

— А чого нам ждати? Нема часу...

— Говорю, стой, бо стрілять буду...

Передній зупинився, а за ним і задні. Постать підійшла зовсім близько, так що видно було навіть якусь палицю в руці і темну бороду.

— Ну, то що буде? Драстуйте, спокійно обізвався передній.

Постать, не відповідаючи, мовчки стала близько придивлятись до лиць їм, до одежі, до рук.

— Що знакомі може?—суворо, знехотя бовкнув середній.

— Да, знакомі... теж суворо відповідала постать, не перестаючи придивлятись до їх. Потім вийняла щось із пазухи, піднесла до рота і різко, несподівано засвистіла.

— А то що буде?—стурбовано і швидко спитав передній.

Постать, не відповідаючи, прислухалась до станції. Вагони стояли темним, понурим рядом, байдужі до чотирьох людей, що напружено стояли в темі коло їх та зорі напружено моргали одна одній.

Постать знов піднесла руку до рота і знов засвистіла, різко, одривчасто, погрозовливо.

— А Бога ти не боїшся, чоловіче?— тихо з сумним якимсь жалем промовив передній.—Чи ми тебе возом переїхали, що свистиш от-от по жандарів?

Од станції раптом зачувся теж різкий, одривчастий свист.

Постать з полекшенням заворушилась.

— Бог Богом, а служба службою,—твердо і холодно промовила вона. Вчора тут тоже двоє хлюстів на станцію будьто йшли. А впоследствії оказалось, що пробуравили вагона й виточили під вагон усе зерно... А сторож отвічай за їх.

— Та от-то й ми б то по зерно, чи що?

— Та хто вас знає. Ось жандар подивиться...

Було тихо.

— Ех... зітхнув передній... Люде... У самого ж, може, діти голодні... Зараз жандара... А може от-ті хлюсти не їли три дні? От-ті самі, що панське зерно виточали?... Га?

Сторож мовчки знов підніс руку до рота і засвистів. Йому зараз же десь не дуже далеко одповів хтось. Троє людей, було, заворушились, а потім понуро застигли.

— Да! — раптом злістно заговорив сторож.— Як би не діти, то, може, б я й не лазив отут та не ганявся за вами чортами...

Він помовчав. Чуть було, як десь поспішно йшли до вагонів.

— Ви з голодного села?—суворо спитав сторож.

— З голодного... знехотя одповів передній.

— З Кирасировки чи з Водяного?

— З Водяного...

— По зерно йшли?

— От йому це зерно... суворо, злістно вирвалось у середнього.—А хоч би й по зерно, то що? Докажеш? Злякались твоїх жандарів? Чорт їх бери й тебе разом з ними, барбосяко. Злякав, дума. Свистить... Свиснуть би по голові, щоб аж за вагонами тявкнув...

— А ну, свисни,—зневажливо й спокійно сказав сторож.

— Та годі, Данило,—тихо промовив передній.

— Та що ж воно справді... За віщо ж ти хватаєш нас? Чи ти піймав нас на чому, чи що? Дума, як дали йому свистьолку, так уже й начальство...

— А-гей,—зачулось коло вагонів.

— Сюди, крикнув сторож.

Із тьми, хутко наближаючись, з'явилося дві постаті, чимсь дзвякаючи і щось бубонячи між собою.

— А што там?—ще не доходячи, крикнула одна з них.

— Та ось... суворо промовив сторож.—Які-сь... коло вагонів терлись...

Постаті підійшли зовсім близько, зупинились і стали придивлятись до спійманих. На обох були білі сорочки, перепоясані чорним, і в одного в руці рушниця, а в другого з боку шабля.

— Гм... так... поважно протягнула постать з шаблею.

— Ви скудова?

— З Водяного, господин жандар... — кротко зітхнув передній. Оце йшли собі на станцію.. Нічого

не знаємо... Коли це—«стой, стрілять буду»... За що ж це?

— Так... А паспорти єсть?

— Паспорти?

Передній закашлявся. Потім утерся і кротно промовив:

— Паспортів з нами... так що й нема... Но тільки...

— Умгу... Ну, так йдьом за нами... Поговорим на станції.

Передній розвів руками, зітхнув і рушив за жандармом. За ним понуро пішли й задні, а з боку їх салдат з рушницею. Хвилину через три-чотири всі пятеро стояли в тому самому садку, з якого чувся сміх і ніжний спів. На столі під акаціями стояли свічки в скляних лихтарях, а круг свічок з обох боків сторчали пляшки, між пляшками стояли тарілки з закусками, коробочки з якоюсь їжою, ножі, склянки. За столом сиділо дві пані, а біля їх якийсь панок старенький і два жандармських офіцери. Один лисий, з пишними, рудими вусами; другий молоденький, гарненький. Круг свічок несамовито, скажено літали кругами метелики, бились об скло, падали на стіл і знову бились, повзали і літали.

Очі всім, що сиділи за столом, були затуманені, а паніям губи й щоки якось дуже червоніли.

— Ну, что там?—чекаюче подивився офіцер з пишними вусами на жандара, який заступаючи собою спійманих, виступив наперед і держав руку під козирьок.

Жандар ще більше вирівнявся і, придержуючи шаблю другою рукою, бадьоро й серйозно промовив:

— Ес... Ес... Еспорпіаторов поймали, ваше благородіє.

Всі заворушились, навіть старенький панок, що старано вимазував хлібом тарілку, здивовано повернув голову й замер.

— Експропріаторов?—недовірливо й ліниво протягнув офіцер.

— Ого! А ну, отойді!

Жандар ловко крутнувся і одійшов убік. Всі жадно впилися очима в три фігури, що стояли перед ними.

Всі троє босі, з великими чорними пальцями на ногах, з якимись запалими, сірими обличчями, зарослими бородами, з мужицькими вигорьованими шиями, на яких виразно темніли зморшки, всі три без шапок, з похиленими головами, всі три з чеканням у всій постаті неминучого лиха...

Одна з паній, у якої були великі сині, мрійні очі, засміялась:

— Ну й експропріатори!.. Фе!.. Я думала настоящіє...

Жандар скосив на неї очі, але ждав, що скаже офіцер. Офіцер же гикнув, одкинувся на спинку стільця і ще лінивіше звернувся до спійманих:

— Так... Хм! Ви же ето чего там... ето... как его?... Там бунти устраиваете?

«Експропріатори», що жадно бігали очима по закусках, заворушились і повернули до його голови.

— Ми, ваше благородіє, некоторых бунтів,—по-
пішно й кротно заговорив передній.—Ми собі йшли
на станцію... А нам, значить, звиніть, «куда? стрілять
буду»... А ми, как от перед Богом, ваше благородіє..
Ми из голодного села... Два дні не їли, ваше благо-
родіє...

— Ну, врьош... Все ви ето пойоте...

— Ваше благородіє!—вмішався жандар.—Они коло
вагонов з зерном споймани...

— Ага!... Вот відіте... Зерно хотели украсть?

— Ваше благородіє!—Знов переводячи очі од сто-
лу на офіцера, схилив голову на плече, передній.
Коли б ми по зерно йшли, так у нас би мішки, або
хоч би торби були... А ми ж... от, як самі бачите...

— Хм! крутнув вуса офіцер.

— А ну їх к чорту, Серьожка,—нетерпляче скрик-
нув другий офіцер.—Дай ім, Скріпчук, по нагайке,
і к чорту.

Жандарм взяв до його під козирьок, але ждав,
що скаже Серьожка.

— Хм!—ліниво, п'яно дивлячись на спійманих
крутив Серьожка вуса, спіймані ж насторожено сто-
яли й ждали й бігали очима по закусках. Панії
шось шопотіли одна одній і сміялись, показуючи
очима на «експропріаторів»

— Отправіть їх под арест!..—несподівано поста-
новив Серьожка і в'яло повернувся до столу.

— Слушаю!—цокнув шпорами жандар.—Ідьом!

Спіймані знов заворушились. Данило насупив брови й щось пробурмотів; самий задній маленький дядько з гострим носиком і круглими, як дві вишні, зляканими очима ще більше напружився і розтервся, а передній розставив руки і кротно скрикнув:

— Ваше благородіє! Та за віщо ж?

— За безпорядкі!—не озираючись, ліниво, бовкнув офіцер.

— Ваше благородіє! У нас же дітки... Сім'я голодна... За що ж нам таке? Ми ж хіба що, бунтували?.. За що ж нас у тюрму?

Гарненький офіцер нетерпляче скочив з місця і підійшовши до їх, крикнув:

— Марш!

— Та за віщо ж це під арешт?—раптом злісно, густим басом бовкнув Данило, дивлячись повз гарненького офіцера у спину офіцерові з пишними вусами. Той помалу повернувся і пильно глянув на Данила.

— Хм! Так ти єщо.. Хм!.. Дай єму в рило!—хитнув він на його передньому.

Передній злякано глянув на Данила, широко розплющив очі й з непорозумінням подивився на всіх.

Панії засміялись.

— Вот ето остроумно!—байдуже бовкнув старенький панок, витираючись серветкою.—Ето напоминаєт мене...

Офіцер жвавіше озирнувся до паній і, повернувшись, строго крикнув:

— Ну! Дай єму в рило.

— Ваше благородіє... — благаючи підняв руки передній.

— Молчать. Не хочеш? Ну, так тебе дадуть в рило.

— Ти! — хитнув він Данилові. — За то, что он не хочет дать тебе в рило, дай ти єму!..

Панії, офіцер і навіть старенький панок весело засміялись.

— Справедливо! — крикнула пані з мрійними очима.

— А потом он тебе даст... А потом оба вместе дадите вон тому третьєму. Ну!

Данило мовчки злісно дивився на офіцера й сопів носом; передній розтеряно посміхався, а задній злякано водив очима по всіх і дріжачими руками мняв картуза.

— Ну! — раптом грізно скрикнув Серьожка й скажено підвівся. — Я с вами шутить буду, что лі. Бей в морду єго! — ступнув він до Данила й показав головою на переднього.

Данило зблід і глухо промовив.

— За що ж я його буду бить?

• — Не разсуждать! Приказываю тебе і бей!

— Ваше благородіє! — знов благаючи скрикнув передній.

— За віщо ж нам таке безчестя!.. Та нас же люде заплюють.

— Змилуйтесь!... Хай нас господин жандар ударят... Та й отпустіть нас...

— Я хочу, чтобы вы набілі себе морди... А жандарм ещо успеет...

Жандар посміхнувся. Данило переступав з ноги на ногу й глухо бовкнув:

— Одсилайте нас у тюрму.

— Нет... Ти дай ему в рило, а тогда в тюрму. Тогда даже в тюрму не пошлю, прямо пушу на все четыре стороны... Сlišишь? Обещаю! Єй богу! Ну?

— Боже мій, боже мій!—жалібно захитав головою передній, а Данило знов переступив з ноги на ногу й мовчки камяно напружено застиг.

— Ну?—подивився офіцер на Данила. Той не рушився.

І раптом лице офіцерові почервоніло, очі налились кров'ю, вуса якось зашарпались.

— Скріпчук! Да я долго с вами буду... — скажено рывкнув він. — Стреляй їх!

Данило швидко глянув на офіцера, на Скрипчука, який злякано витягав револьвера, і зразу якось весь скажено зморщився й прохрипів:

— Не маєте права стрілять!

— Что-о?—заревів офіцер і, підбігши до жандара, вихопив з рук йому револьвер і шарпнув до себе.

Жандар поспішно скинув з шиї шнурок, на якому був причеплений револьвер і злякано замер знов.

Пані ойкнули. Передній і задній великими очима дивились по-перед себе і, видно, мало вже що бачили.

Студентський Остан...
Курсового...

Але тут гарненький офіцер хутко підійшов до Серьожки, твердо схопив його за руку й промовив:

— Серьожка!... Плюнь!.. Не нужно!.. Под суд за какую-то сволочь... Оставь!.. Плюнь!..

— Н-нет!..—хрипів Серьожка. — Я его заставляю... Я ему покажу право.

— Сергей Семьонич! — підбігла пані з мрійними очима — Бог с німі!.. Отправьте їх в тюрьму і до-вольно.

Офіцер з пишними вусами пустив револьвер і, важко дихаючи, повернувся до панії.

— Ларіса Івановна... Я їх заставляю... Они долж-ни это сделать для вас...

— Не нужно... Я не хочу...

— Нет... Я их заставляю. Слышите ви? На свободу пущу, дам по рублю на водку... Слышите? Бей!

— Ваше благородіє, пустіть нас! — схлипнув пе-редній.

— Нет!.. Дам по рублю на водку, дай ему в рило. Слышь! Ей Богу, дам... Не веришь? На!

Офіцер п'яними руками рішуче поліз в кишеню, вийняв гаманець і висипав гроші на долоню. Де які монети покотились з рук на землю й лягли коло Данилових ніг. Жандар хотів кинутись піднімати, але офіцер закричав:

— Остав! Пусті... Это ім... Бей!.. Вот всё дам, бей. — Рука з грішми йому дріжала, вуси розкудов-чилились, а очі уперто вп'ялись у переднього.

— Всьо дам... Дай в рило!

Передній глянув на Данила. Данило якось прудко зиркав то на гроші, то у землю, то на гроші, то знов в землю.

— Да бейте, дуракі! — нетерпляче скрикнув гарненький офіцер. — Да і ідіте себе ко всем чертям. Бері деньгі і бей — звернувся він до переднього.

— Ну, хто ударіт, тому всьо даю! — крикнув офіцер з пишними вусами.

— Ну?

Всі замерли. Передній якось криво посміхавсь, щось шопотів, Данило сопів носом, панії й старенький панок з жадним напруженим інтересом ждали.

— Ну? — хитнув офіцер рукою. Монети брязнули в руці.

Три сірі постаті як за магнітом, повернули на брязкіт голови і на сірих, висмоктаних голодом обличчах виступило ще більш щось непокійне, щось несміливе, жадне. Данило переступив з ноги на ногу і важко сопнув носом. Задній присунувся ближче.

— А ну, интересно... — сладострастно прошепотіла пані з мрійними очима і присунулася ще ближче, жадно водячи очима по спійманих.

Офіцер знов брязнув грішми, мовчки посміхаючись.

— Ваше благородіє... — з мукою схлипнув передній — зделайте милость, пожертвуйте так. Голодні ж ми... Дітки у нас... Ваше благородіє!

Данило ворухнувся. Передній насторожено глянув на його й замовк, прудко, непокійно бігаючи по всіх очима.

— Не-єт, дай в рило... — посміхнувся офіцер і знову брязнув грішми. І п'яні, ситі очі його задоволено ходили по голодних, напружених постатях трьох сірих спійманих людей. А сірі спіймані люде знов заворушились, знов насторожено, боячись зустрітись поглядами, забігали очима й мовчки стояли проти панів з масляними очима, повними жадности.

Раптом Данило повернувся до переднього і, не дивлячись на його, глухо бовкнув:

— Бий, Семене!..

Передній одступив навіть назад.

— Нічого, бий! Давайте гроші... повернувся Данило до офіцера.

— Нет, спачало в рило, — п'яно хитнувся офіцер.

— Ну.. — сопнув якось Данило і розмахнувшись, вдарив Семена по лиці. Потім сразу ж поспішно одвернувся й глухо бовкнув до офіцера:

— Давайте! Вдарив...

— Нет, подожді. Теперь он тебя.

— Конєчно — з захопленням підхопила пані з мрійними очима.

Данило круто повернувся до Семена, який якось криво посміхався і, дивлячись у бік, жорстоко промовив:

— Бий і ти!

Семен замнявся.

— Та бий! — злісно рывкнув Данило. — Чого там ще! На!

Пані жадно дивились. Передній розвів руками, потім підняв одну руку і несміло вдарив Данила по лиці. Данило знов зараз же повернувся до офіцера й, понуро глянувши на нього, бовкнув:

— Вже!

— Ну, вот! — задоволено посміхнувся офіцер і, піднявши руку, струснув гроші на землю.

— Собірайте!

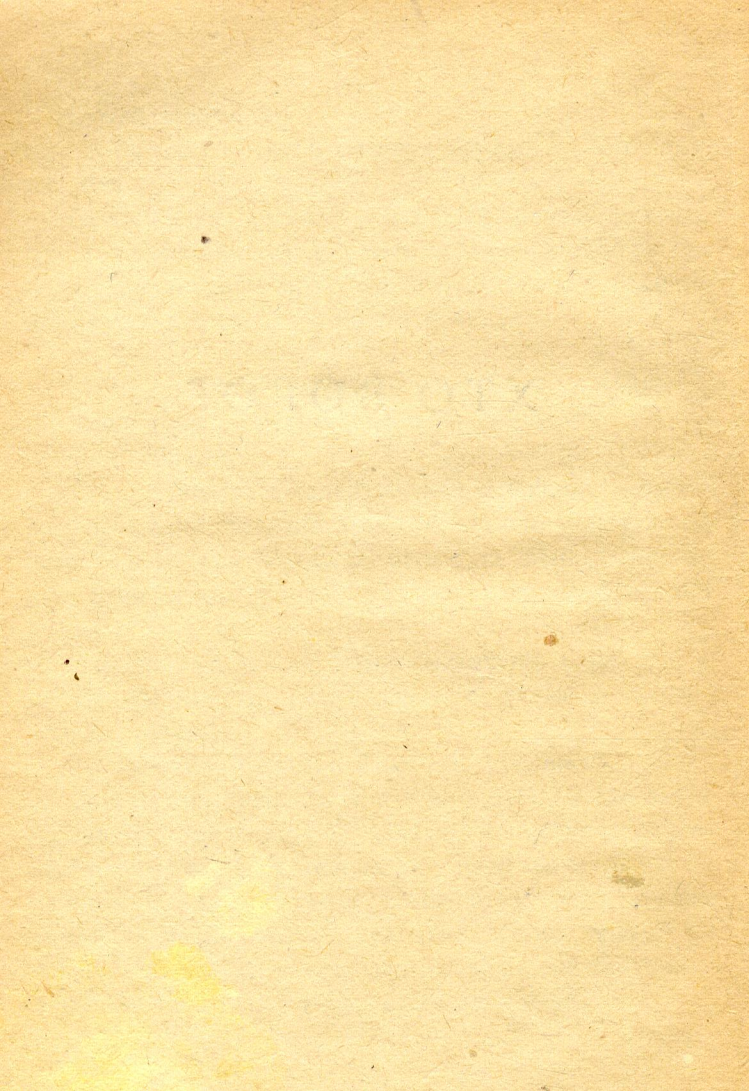
Семен, Данило і задній дядько поспішно нахилились і, жадно хапаючи монети, стали повзати по землі під ногами жандарів, панка та паній, одпихаючи один одного, сварячись і навіть видираючи один у одного.

А пани стояли над ними, навмисне одпихали в другий бік монети і хльоскаючи в долоні з захопленням кричали:

— Браво!.. Браво!.. Так!.. Не поддайсь!

Зорі сумно дивились з темного неба і крізь листя здавались заплаканими; цікавий вітер боязко шелестів у вітях, а метелики, не звертаючи уваги ні на крик та сладострасне хльоскання ситих п'яних людей, ні на повзаючих, голодних, сірих людей, літали й бились об скло, уперто лізли на вогонь і падали, і повзали, і знов летіли на вогонь.

ХТО ВОРОВ

Ранок. Сонце, підкрадаючись, обережно одним оком визирає з-за далекого ліска й мов огляда, чи все на місці.

Але все, як і вчора було. Так само внизу, оперезаний Дніпром, ліниво лежить собі на широкому лузі городок; так само, пригорнувшись до його, сміється своїми дрібними, біленькими хатками село; так само широко, просторо, вільно....

Так само й тут, на вигоні, над городом, де лежать ці сірі, білі, чорні купи робітників. Тільки тепер не чути вчорашніх співів та гомону: вони всі сплять — і полтавці, й київці, й орловці, й могильовці, дівчата, хлопці й старі. І так само, як вчора, «кацапи» лежать окремо від «хахлів».

Холодно. Трава сива, тіні довгі. Незграбні купи, роскидані по вигону, прикриті то білими ряднами, то рудими свитками, не ворухнуться. З-під ряден визи-рають тільки ноги, взуті й босі, порепані, червоні, з чорними, як підошви, п'ятами. І, звичайно, хлопчачі ноги поруч з дівчачими. Іноді якісь ноги заворуша-ться, підведеться якась розкудовчена, сонна голова з

облущеним од сонця носом та щоками, почухається і знов пірнає під рядно, або свитку, підгорнувши під себе ноги.

Тихо. На Дніпрі десь далеко-далеко гуде парохід. Сонце, упевнившись, що все на місці, поважно і спокійно, впливає з-за ліска. Десь хтось голосно позіхає і плюється. В одній купі заворушились і забалакали. Коло бараків лицем до сонця стоїть дядько і, позіхаючи та чухаючи спину, молиться Богу. Довга тінь його хитається за ним і нахиляється. Над баракком, де їдять, стелеться дим; двері до пекарні розчинені, а на порозі стоїть обшарпана собака і приязно махає хвостом.

Сонце підбивається все вище. Купи меншають, зате на вигоні стає людніше. Де-хто вже снідає, де-хто сидить на купках і чухмариться. Недалечко одної купки полтавців хтось розіклав огонь і коло його сидять поважні дядьки й, гріючи руки, балакають. Це київці, бо одягнені у все чорне та широке і балакають помалу, з паузами, з попльовуванням у вогонь, задумливо й поважно.

— Так, кажете, ви Таращанського уїзду? — помовчавши, говорить один, крутячи цигарку.

— Таращанського, — зітхає дядько в солом'яному, рудому брилі, сумно дивлячись у вогонь.

— Та-а-к.... лизнувши цигарку муркає курець. Потім бере заскорублими пальцями жарину, закурює цигарку, й пихнувши нею, каже:

— А ми — Звенигородського...

— А як на врожай? — помалу повертаючи до сумного дядька голову, бовкає курців сусіда, похмурий, чорнявий чолов'яга.

— На врожай? Та врожай, хвалить Бога, нічогенький... Та яке з того утішеніє, коли нема на чому родити... На долоні ж не вродить?

— А то вже так...

Мовчання. На вигоні стає де далі людніше і шумливіше. Там, посідавши кружка коло якогось клунка, снідають; там умиваються, обхлюпуючи одне одного й регочучись; там моляться Богу, з натиском прикладаючи пучки до лоба й грудей, там бігають переплигуючи через сидячих і лежачих, лаючись та огризаючись. Вигін живе, а сонце радісно сміється до його.

— Так, так... — спльовуючи в огонь, зітхає курець. — Утішеніє, коли в кишні є... Чи врожай, чи неврожай, а як у кишені брязчить, то й Бог на небі добрий... Так, так... А чи й у вас була забастовка?

— Забастовка?... Та була...

— Ну?...

Сумний дядько мовчить і дивиться в огонь; потім безнадійно посміхається й каже:

— Та що?... Побили йому яконовію, спалили, скирти, а йому те й за вухом не свербить: заштраховано.

Дядьки дивляться на його, потім сумно, безнадійно хитають головами й мовчать.

— Заштраховано — перепитує курець. — Так, так... Мовляв, чорт вас бери, робить собі забастовки, скільки хочете, а я собі свої гроші таки візьму. Так, так... Як то кажуть: добре чорту в дудку грати, сидячи в болоті: одну злама, другу виріже... То так і панам... О-хо-хо-о.

Коло жвавих полтавців, як звичайно, крик, регіт, сварка.

— Та дай йому, Мотре, щоб аж за дев'ятьма ворітьми гавкнув. Якого чорта чипляється?

— Та невже? От не дав Бог жабі хвоста, а то б усю траву витолочила. Скажіть, яка вона гостра.

— А така, що не тягни свитку, бо як потягну, то аж дідуньо присниться... Рудий шершень... Устав, то й ходи собі з чортом, а до людей не чипляйся.

— А лови, лови! Перепиняй... Тю!

— Ачхи, білява! По чому зуби?

Коло бараків стоїть юрба і щось чи розглядає, чи слухає когось. Вона все більшає й потроху присовується на цей кінець.

Дядьки задумливо мовчать. Ступнів на шість од їх лежать «кацапи» в білих свитках, у личаках, в кольорових сорочках мало не до колін. Вони добули здесь окропу й, підсовши на клунках, п'ють чай з бляшаних кухликів. Руді, веснянкуваті, попечені лиця їх серйозні, спітнілі й мовчазні.

— Так, так... — зітхає курець. Хазяйствечко якесь маєте?

Сумний дядько зиркає на його й посміхається.

— Та маю... в очкурі...

— Тай усього? Е! Такого хазяйства у всякого є. Бідують, значить, і у вас?

— Бідують не бідують, а, мовляв, як би не «ох», то давно б і здох.

— Так, так...

Юрба все наближається, сміючись і голосно балакаючи. Де-хто з «кацапів» устає й без картуза підходить до неї.

Один з дядьків, зітхає, підводиться й каже:

— Горе-море: пий його не вип'єш..

— А не вип'єш — охоче згожується курець. Не вип'єш. Багато його, того горя... Бба-гато! А жити треба: хоч потрошку, а треба.

— Нічого! — посміхається сумний дядько. — Аби живі, а голі будемо.

— А будемо...

І всі сумно змовкають, дивлячись у вогонь.

Юрба насовується. Серед неї видно якогось чоловіка в сукняному «кацапському» картузі з цапиною борідкою й жовтим тоненьким носиком. Він, видно, несе щось важке в одній руці, бо схилився на один бік і посовується дуже помалу, щось викрикуючи й обертаючись до юрби.

Юрба сміх і палкі балачки. Коло чоловіка в «кацапському» картузі йде молодий парубчак з білявим чубом, підстриженим «по кацапському» з ве-

селим, круглим кирпатим лицем. Під пахвою йому три булки, які він обережно що хвилини оглядає.

Юрба зупиняється коло дядків. Чоловік ставить додолу велику кошолку з булками, підніма догори якусь засмальцовану торбинку, трусить нею й, повертаючи голову на всі боки, кричить:

— Ех! — Вот ігра так ігра! За копейку целую булку! Целую французскую булку за копейку! Кто желает? Ех, кто желает? Ну-ка! Ну-ка! Землячки. К чайку — то булочки! А? Подходи, подходи.

— Серьога! — кричить до «кацапів», підводячись на шпиньки, кирпатий «кацапчук» з булками. — Во! Гляді!

Він підніма догори булки й показує їх Серьозі, гарному, високому паробкові з сірими, твердими очима. Той швидко підводиться й підбіга до юрби.

— Врьо-о? Виграл? — сміється він.

— За копейку! — хвалиться той, стріпуючи волоссям. Грай!

— Боюсь...

Іх слухає якійсь дядько в жовтому брилі, в жилеті з салдацькими гудзиками, з іроничними, тоненькими губами.

— Не бійсь, грай, — посміхається він до Серьоги одними куточками губів: — Дурням щастя.

— Как? — не розуміє Серьога, але дядько вже не дивиться на його.

— Ех, поскорей, поскорей! Есть один, еще два!

Кто желяет? Єсть одін, ещо два! Ну-ка зельоний картуз, подмазивайсь. За копейку целую булку.

«Зелений картуз» спершу соромиться, потім нерішуче озирається до товариша в рудій чумарці й хита на торбу:

— Спробувать?

Руда чумарка серйозно дивиться пукатими, блискучими очма на булошника й нічого не відповідає.

— Натє!-. Я буду грать! — простягаючи копійку, раптом висовується з юрби дівчина в білій хустці з карими, чистими очима. Вона трохи засоромлена й схвильована.

— Маладец девка! Єсть два! Давай третьяго! Ех, давай третьяго!.. Ну-ка земляк! Виграл трі, вииграй ещо!.. Вимай копейку!

— Не-є довольно... — крутить головою кирпатий «кацапчук».

— Е, кацап не дурак, — басом протягує мордатий, вугрюватий парубок в широкому, новому брилі. — Він тільки вигравав любить.

— А что ж? сміється кирпатий. — А дуракі пушай програють!

— «Дурра-кі-і» — озираючи його з ніг до голови, зневажливо протягує мордатий. — Ще базіка, лапання нещасна...

Серьога твердо дивиться на його, стискує губи.

— А тебе досадно, что ти проіграл?... сміється знов «кацапчук».

— «Доса-а-дно»... Як би я виграв, то не трусився б так, як ти, за копійкою... Зраділо, що булку побачило.

— Ей, дяденька! вмиль звертається «кацапчук» до булошника. — Я граю!.. На копейку.

Він підбира вище під пахву булки, рішуче витяга гаманець і обережно вийма копійку.

Комплект склався і в юрбі стає й тихіше. Всі цікаво стежать через плечо одно одному, як булошник весело трусить торбу, щось приговорює й підносить її дівчині. Дівчина з серйозним схвильованим лицем засовує в торбу руку і довго копирсає там.

— Тягни вже, — обзивається хтось із юрби. — А то все шастя забереш.

— Е! щастя — як трастя: кого схоче, того й нападе. Його не потягнеш... Хай вибіра.

Дівчина криво посміхається й помало витяга руку.

Булошник, приговорюючи, простяга торбу другому, а всі цікаво зазирають до рук дівчини, де лежить маленька виточена діжечка з цифрою 21.

— Ну, пропала копійка! — рішуче постановляє хтось. — Малий нумер.

Дівчина з ніяковою посмішкою дивиться на всіх і зазира до рук другому. У того — 8.

— Ну, значить, лапацон бере булку, — басить мордатий парубок.

«Лапацон», хвилюючись, засува руку в торбу й виймає,

— 59! — радісно скрикує він. — Давай булку!

В юрбі сміх.

— Я ж казав — злісно звертається до всіх мордатий. — Де кацап влізе, там вже чорта пухлого наш брат виграє.

— А тебе завідно? — серйозно дивиться на його Серьога.

Мордатий парубок зирка на його, мовчки оглядає з н г до голови й холодно кидає:

— Заступник знайшовся?

— Чево ж ти вязнеш к парню?

— А тобі яке діло?

— А вот не вязни, да всьо.

— О?

— Вот тебе і «о».

— Та чуєш, Мартине! — раптом голосно кричить хтось із юрби. — Вони понесуть після жнив до дому та на Паску з квасом будуть їсти. А ти чипляєшся!

— Та хай вони хоч подавляться ними! — згожується Мартин. Тільки ж досадно, що паршива лапця, де не збереться, — скрізь тобі у кашу наплює. Просто не потовпишся за ними!.. Ач, яке раде, що виграло!

Кацапчук, справді, з радим лицем, вибірається з юрби і щось кричить до своїх товаришів «кацапів». За ним рушає серйозний Серьога.

— Ну-ка, землячки! Подходи, подходи! За копейку целая булка! Целая булка, харошая, французская

булка за одну копейку! Вот ігра, так ігра! Ех, американская ігра! Ну-ка, красавіца, ещо копеечку!

Ей, лапацня! кричить Мартин! — Вертайсь ось ще будуть грать... Може, всю торбу виграеш?

— Молчи, хахлацкая морда! — злісно озирається Сergyога. — Лучше молчи!

— Та нявжо? Ой злякався!... Рятуйте, люди добрі, кацап лаптем хоче вбити!

В юрбі сміх. Чуються іроничні, насмішкуваті викрики до «кацапів», тюкання й регіт. «Кацапи» озираються й собі глузують з «хохлів», їхні товариші заступаються за своїх і починається звичайна баталія. Булошника вже не слухають, і він пробирається кудись далі з своїми булками і торбою. Сergyога ляга спиною на якийсь клунок лицем до «хохлів» і злісно дивиться на їх, простягнувши ноги. Поруч його, спершись на лікті, лежить рудий, кучерявий «кацап» з широкою жовтою бородою й розтібнутим коміром сорочки. Решта «кацапів», сидячи кружка коло чайника, іноді повертають од кухликів голови й сміються з «хохлів» пістнілими червоними обличчями.

Київці й полтавці змішались до купи й розташувались коло вогню. Мартин, одсунувши бриля на потилицю, стоїть і дивиться то на «кацапів», то на дядьків, які посміхаючись у вуси, іноді й собі щось вставляють до сварки. Дівчата піддержують своїх криками й сміхом. Баталія все зростає.

— Заткні рот, — кричить Серьога. — Всьо поле завонял. І нанімать не пріедуть через тебе!

— Ай-я-яй! От розумно — хита головою Мартин. — Навіть наш рябко такого б не придумав.

— А вот у нас, в Рассее, так пси так точно брешуть, как ти...

— «В Рассее» — передражнює його Мартин, потім хитає з жалем головою й каже:

— Ех, дурне-е, дурне... Аж серце болить дивитись, що тратить Бог глину на таке чорзнащо...

— Нічого, Серьога — підводячи голову, потішає дядько курець. — Кажі так: хоч дурий, та здоровий.

— А ти і старий да дурак, — сміється руда борода.

— Ого! — сміються коло вогню. — Борода обізвалася!

— От-там то, братці, розуму!

— Затуляй тепер носа!

— Ша, ша!.. Борода щось говорить.

Але «борода», гидко вилаявшись, змовкає; «кацапи» сміються. Таку ж саму лайку кричить Мартинів сусіда, молодий, білявий парубчак.

— А ти сначала молоко оботрі на губах. Не висохло! — пацаючи ногою в лапті, говорить Серьога.

— «Ма-ла-ко».. поредражнює парубчак. — А в тебе давно засохло?

— Він молока не ссав, — вставляє хтось, — його мати з цицьки квасом годувала.

Серед «хохлів» сміх.

— Ще, лається! кричить Мартин. — Це з тих, що ціну тільки збивають. Он на Синельниковій на тому тижні ставали робочі по 70 рублів до Семена, а прийшла кацапня і поставала по 55. Йому що? Аби нажерлось. Ач, смокче як! Йшло б собі в свою Рассею та ставало б там хоч і за спасибі. Сюди преться! Повиганять к чортовій матері, щоб не смерділи тут...

— Гляді, брат, чтоб тебя не погнали — посміхається борода.

До таборів наближається дядько Корній. Чорний, з гострим верхом і з спущеними до низу крисами бриль, чорні тонкі вуса, теж спущені вниз, і смугляве лице роблять схожим на японця. Він ступає ліниво, накинувши на опашку чумарку і впевнено позирає на табори гострими, розумними очима. Дядька Корнія всі поважають і трохи навіть бояться надто молодші.

— Що, танцювать зібрались, чи битись?! — кидає він, ніби одриваючи слова, пихкая цигаркою й поглядає на ворожі таборі. — Драстуйте.

— Драстуйте. Танцювать не танцювать, а тропарів прочитать кацапні треба було-б...—відповідає Мартин.

— А чого так?

— Та матюками тут усіх наділяють.

— А... Вони на це багаті... Так ти ж чого сердишся? Хіба тебе обділили?

Всі сміються. Не встигла сварка знову початись, як із-за бараку виїзжає зелений хургон, запряжений парою коней, і, дзвінко постукуючи колесами, м'яко підкочує до робітників,

— Наймать їдуть—голосно кричить хтось. І про сварку враз забуто.

Всі з серйозними, цікавими лицами озираються і стежать за хургоном, на якому сидять двоє, один, видно, робітник з віжками в руках, а другий—хазяїн, з батогом. Де хто вже схоплюється й хоче бігти на зустріч, але дядько Корній робить рукою знак, озирає всіх гострим поглядом і, одриваючи, говорить:

— Стій на місці! Чого бігти? Сам під'їде, як треба. Набиваться ще...

— А-то ж! Стій на місці! Зараз же підхоплюють навіть ті, що збирались було бігти, й одходять назад.

«Кацапи» теж пильнують хургона, який, нарешті підкочує зовсім близько й зупиняється. Чоловік з батогом у руках підносить руку до козирка й, озираючи всіх, говорить:

— Драстуйте.

Де-хто теж тягне рукою козирка, де-хто обзивається настороженням, чекаючим голосом.

— Драстуйте й вам...

Чоловік помалу злізає з хургона й підходить до робітників, похльоскуючи батогом і бігаючи карими, хитрими очима по юрбі. Повна, дебела, постать його

в піджаці і штанях у чоботи ступає важно й твердо. Запалене й заросле чорною бородою лице здається байдужим і тупим.

— Драстуйте — знов тягне він козирка, підступивши зовсім близько.

— Драстуйте... спокійно і поважно відповідає Корній, пронизуючи його своїми маленькими очима.

Чоловік якийсь час мовчки обдивляється, потім, ні до кого не звертаючись, ніби про себе бубонить:

— Робочих би мені...

— А ми що: пани, чи як? — посміхається Корній.

— Найметесь?

— Та вже не танцювать сюди посходились. Вам багато?

— Та так... чоловік з п'ятнадцять.

— Повноробочих чи третяків?

Чоловік не зразу відповідає і все оглядає юрбу, яка теж стежить за ним десятками пар цікавих, напружених очей.

— Та й повноробочих і третяків — повагом муркає він. — І дівчат трохи...

— Є й дівчата, й третякі, повноробочі... Це в яконовію, чи до хазяїна?

— До хазяїна... до мене.

— Куди? Куди?.. — пробігає по юрбі, і потім: До хазяїна!.. До мужика...

— Хм... — незадоволено стискує губи Корній і замовкає.

Чоловік пильно зиркає на його й ніби байдуже питає:

— А чого ти так, дядьку хмикаєш?

— Та так..., Не до талії робота!

— Що? Економічний кандьор лучче? — тупо посміхається хазяїн.

— Та краще кандьор їсти, ніж у мужика робить...
А по чому даєте?

— Даю добре. В економії так не дадуть. Повно-робочому до Семена 50, третяку 40, а двічатам 28.

— О-го-го-о... — протягує Корній — ну, ми з вами сватами не будемо...

По юрбі йде гомін. «Кацапи» підходять ближче, допитуються ціни й теж починають між собою балакати. Хазяїн мовчки стоїть і подивляється на робітників.

— Ні, ні... — підступає близьче дядько-курець. Це ви, хазяїне, скупенько даєте... Так, так... Скупенько. За таку ціну й танцювать не наймете. Нам вже по по 60 давали, та й то не йдемо... Як же його йти?

Дядько розводить руками, хита головою й чекаючи погляда на хазяїна. Той задумливо і ніби байдуже колупає пужалном землю. Потім, не підводячи голови, тупо й спокійно починає:

— Харч буде добрий: на сніданок риба або молоко. На обід борщ, каша з салом... На полудень чи риба, чи сало, чи молоко... На вечерю галушки чи затірка. Харч добрий... Іж, скільки хочеш, за тим не ганяємося...

— А робота яка? — несміло питає хтось з юрби.

— Робота? — зирка туди хазяїн. — Робота — як скрізь робота. Орать, косить, в'язать, за жаткою, коло машини... Яка ж робота?

— Так, так! — іронично обзивається з боку Корній. — Зранку у полі, ввечері у полі, у ночі в полі, в празник в полі, та все в полі. Ні спочинку, ні сну... знаємо...

— Чого ні спочинку ні сну? Є й спочинок, і сон.

— Та ви тут стелете мягко, та як спатиметься там? І борщ і сало й молоко... Просто харчевня та й годі... Та воно так тільки тут, а там, як загатять тобі черево гливтяком та цибулею, так хоч через тиждень сповідайся... Знаю добре, пробував у мужиків ставать. Та й день той заляв. Воно, думаєш, свій чоловік, а він тебе так висмокче, що й ніг не поволочеш, як строку того добудеш.

— По-свойські, значить? — посміхається дядько-курець.

— А-то ж!

Хазяїн мовчки погляда на Корнія.

— А в економії краще? — вяло посміхається він.

— В економії усе рощитано: коли їсти, коли спати, коли робити...

Починається суперечка. Балакають де далі спокійніше, млявіше; хазяїн усе частіше задумується й хльоскає батогом по траві. Корній одходить на бік і робить цигарку,

«Кацапи» про віщось радяться, чи сваряться й подивляються на «хохлів», які теж купками балакають. Мартин розмовляє з хазяїн і скоса поглядає на «кацапів».

Нарешті хазяїн стискує плечима й одходить, не зійшовшись. Похльоскуючи батогом, він задумливо йде на другий кінець вигону, де робітників рідче. Тоді в юрбі піднімаються палкі балачки. Де-хто згожується найматись, де-хто не хоче, де-хто хоче прибавки. Зачинається навіть сварка.

— Наймаюсь! Чорт його бери! — кричить сердито Мартин. — Доки лежатиму оттут? Вже й так третю неділю валяюсь, послідню сорочку проїдаю. Ставаймо, Сидоре, бо все одно кацапня стане. — Диви, он вони вже щось міркують. їй-Богу, переб'ють. Я вже знаю їх.

— Не мели, хлопче, чорзначого — сердито перебива його дядько Корній. Кацапи теж не дурні, на дурничку спини гнути не схотять. А коли хочеш ставать — ставай, а других не підбивай. На кацапню кажеш. а сам ціну збиваєш...

— Хто збиває? — визвіряється Мартин.

— Та, ти!

— Я?

— А то ж який чорт!

— Ну, побачимо!.. О! О!. Дивіться — один кацап уже йде кудись. Договорюваться йде, накажи мене Бог.

Але «кацап» не договорюються йде. Він прямує просто до них, нахиливши трохи голову і щось думаючи. Підійшовши, він підніма над головою картуза і, трохи запинаючись, говорить:

— Вот что, братцы... Это самое, значит, что ругались там мы промежду себя, это, братцы, Бог с ним... Главное нам столковаться надоть, как на счет найма-то?... А? Ми дак полагаем, что, ежели надбавка будет, так надо ставать. Что-ж лежать-то здесь?

І бокам терпко, і єсть нечего... Все сухарікі погризлі... Как ви у себя раздумалі?

Корній задумливо шкрябає носа.

— Хм... мугикає він.—«Надбавка»... А яка надбавка?

— Да так ежели по п'ять цалкових повноробочим, да по троячке неполноробочім, дак і можно би... А? Ми самі то-ісь, цени сбівать не желаєм. Как ви, так і ми... Протів хозіяна надоть дружно держаться... А что там это немножко промежду себя.

— Та то вже що там... — бурмоче Корній тоном, що, мовляв, нема чого там і згадувати. — Тільки надбавка мала.

Решта «кацапів» потрохи підходить ближче, тільки Серьoga стоїть на місці і хмуρο дивиться кудись у бік. Мартин щось тихо з натиском говорить до купи парубків та дівчат, вороже поглядаючи на «кацапів», Корнія та інших робітників.

Хазяїн вертається, так само поволі ступаючи й похльоскуючи батогом. Він підходить до хургона й

заносить ногу на підніжку. Потім озирається до робітників і питає:

— Ну що? Будемо могорич пити?

— Серед робітників робиться тихо.

— Ні, не будемо! — рішуче відповідає Корній.

— Надбавочку би маленькую, — здіймаючи картуза, говорить сивенький, маленький «кацап» у бурякового кольору сорочці. — Уж очень обідно так...
Ведь, ето не в економію...

Хазяїн стискує плечима.

— Чудаки ви, брацця, їй Богу, — знімаючи ногу з підніжки й підходячи до їх, усміхається він — Що вам так та економія? Хіба ж лучче у якогось німця служити?

— Та один чорт, що німець, що наш брат, хахол... — спокійно спльовує Корній... — і то хазяїн, і то хазяїн. А ви самі здалека?

— З Ломаної Підкови.

— З Ломаної Підкови? — здивовано підніма брови Корній. — Та чого ж ви аж сюди приїхали наймати? А в Крутенькому? Вона ж у вас під боком.

Хазяїн маха рукою.

— Кацапня там одна... А я вже їх знаю... З руським важко робити... Краще своєму переплатити, ніж з ними мати діло... Ні воно тебе, ті ти його не поймеш. Ти йому: «подай леміш», а він тобі вила несе... За волами воно незвикло, коло плуга воно не вміє, того не розуміє... Е! Краще з своїм братом, малоросіянином. Свій свого все-таки хоч пойме...

— Їй Богу правда! — голосно підтакує Мартин.

— Ехе-хе-е! — зітхає Корній. — Співаєте ви добре, та, вибачайте, чимсь іншим ваша пісня тхне... Ось двадцять літ я заробляю оцими руками, — він з силою б'є себе рукою по руці, — а нігде ще не бачив, щоб хазяїн нашому братові за свого був — чи хахол, чи кацап він.

— Чудак ти, дядьку! — стискує плечима хазяїн. — Брехать мені нема чого... Ну, так як, браця? Стаєте? Ну, Бог з вами, даю прибавку: три рублі повноробочому, два третякам, і карбованець дівчатам... Ну?

Серед робітників піднімається шопотіння. Корній стоїть поважно й спокійно. Серьога підходить ближче й починає сердито щось говорити, хитаючи головою до Мартина, який з свого боку теж щось доказує своїм товаришам. Хазяїн пильно слідкує за всіма.

Потрохи наперед починають просовуватись прихильники Мартина й Серьоги. Вони уперто й злісно поглядають одні на одних і про себе посміхаються.

— А вам много надо полноробочих? — серйозно питає Серьога у хазяїна, поглядаючи на Мартина, що стоїть з другого боку.

Хазяїн скоса дивиться на його і собі питає:

— А ти ж косить умієш?

Серьога ображено й гордо хита головою й посміхається.

— Ого! — сміється Мартин. — Посадіть коло миски, то й не потрапите за ним!..

— Смотри, мурло, чтоб ти умел! — злісно кидає Серьога. — А за другіх не договаривайсь!

— Мовчи, кацапня! Хазяїне, ми стаємо. Ось наша вся кумпанія...

І Мартин рішуче озирається на своїх прихильників.

— І ми стайом! — уперто говорить Серьога.

Хазяїн пильно дивиться на обидві партії, нахиляє голову й щось думає. Всі чекають.

— Хм... — нарешті мурмоче він, підводячи голову. — Бачите хлопці... Молоді ви всі... Вам надбавку ніззя дати... От як би старі стали... Молоді ви... Так по старій ціні хіба?...

— Ха-ха-ха! — регоче разом з другими Корній. — А що? Ззіли? Він вам ще не такої заспіває. Підждіть!..

Мартинова партія починає сердито, з запалом сперечатись з хазяїном, але він, ніби не помічаючи їхнього обурення, повертається до Серьогової партії, яка махнула на все рукою і згожується навіть на стару ціну. Але йому видно, хочеться наняти більше звиклих до тутешньої роботи людей, здоровших. Він знов повертається до Мартинівців і каже:

— Слухайте, брацця. От руські стають за стару ціну. По совісті кажу: не хочеться мені з чужими людьми робити. Люблю своїх... Так уже серце в чоловіка встроєно, що до свого тягне.

— Ач, як співає! — голосно вставляє Корній — Як по нотах!

— Голос як сурмонька, та чортова думонька, — зітхає дядько-курець.

Хазяїн не чує.

— Так от, брацця, ставайте та й могорич будемо пити. І мені лучче, й вам лучче... А руські стануть до руського, то й їм лучче буде.

— От добра людина! — зітха Корній. — Жаль тільки, що трохи лисицею підбитий.

Старші робітники сміються. Де-хто з Мартинової партії переходять до їх і голосно починають лаятись. Хазяїн ніби не помічає того.

Серьогова партія мовчки злістно-понуро стоїть і чекає, не дивлячись навіть на своїх товаришів руських, які стоять уже коло українців. Мартинівці пошепки заклопотано радяться.

— Ну, так як же, хлопці? — ласкаво починає знов хазяїн, бігаючи очима по робітниках. — Рішайтесь... Чого лежать оттут? І время пропада і гроші. А так, зараз до станції, вип'ємо могорич, на поїзд і — гайда... Обіжать я не буду...

— А вже ж! — сміється хтось з юрби. — А хто зараз одняв назад по три рублі?

Хазяїн все таки не чув. «Хлопці» вагаються.

— Ех! Чорт його бери! — з одчаєм маха рукою Мартин. — Ставаймо, хлопці. На злість усім, а то

кацапня все одно стане. Чого валяться тут? Де наше не пропадало...

— А вже ж — насмішкувато підхоплюють з Корнієвої партії. — Валяй, хлоці — аби гроші!

— Ні се, ні те — святи, попе, яйця!

— Насмішки дратують Мартинівців, і вони на злість усім стають на роботу. Хазяїн почина жартувати, посміхатися й одібрати паспорти. Навкруги — сміх, крик, балачки. Серьогова партія змішується з другими руськими та українцями й завзятіше за всіх глузує з Мартинівців.

Але ті, складаючи клунки, ув'язуючись, бігаючи по вигону, не перестають огризатись і собі глузувати з Серьоговців. Од цього на вигоні счиняється надзвичайний гвалт.

Нарешті всі зібрались коло хургона, на якому сидить вже хазяїн і, перелічившись, рушають.

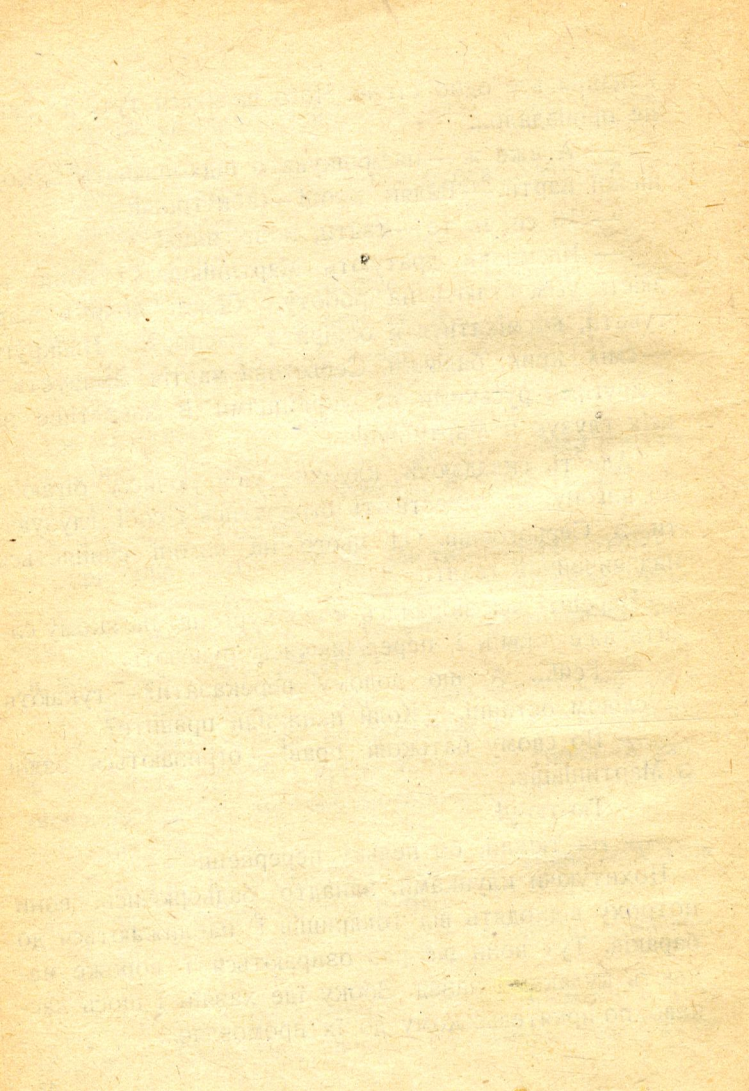
— Гей!... А що додому переказати? — гукають їм слідом останні. — Коли панихиди правити?

— По своєму батькові прав! — огризаяться задні з Мартинівців.

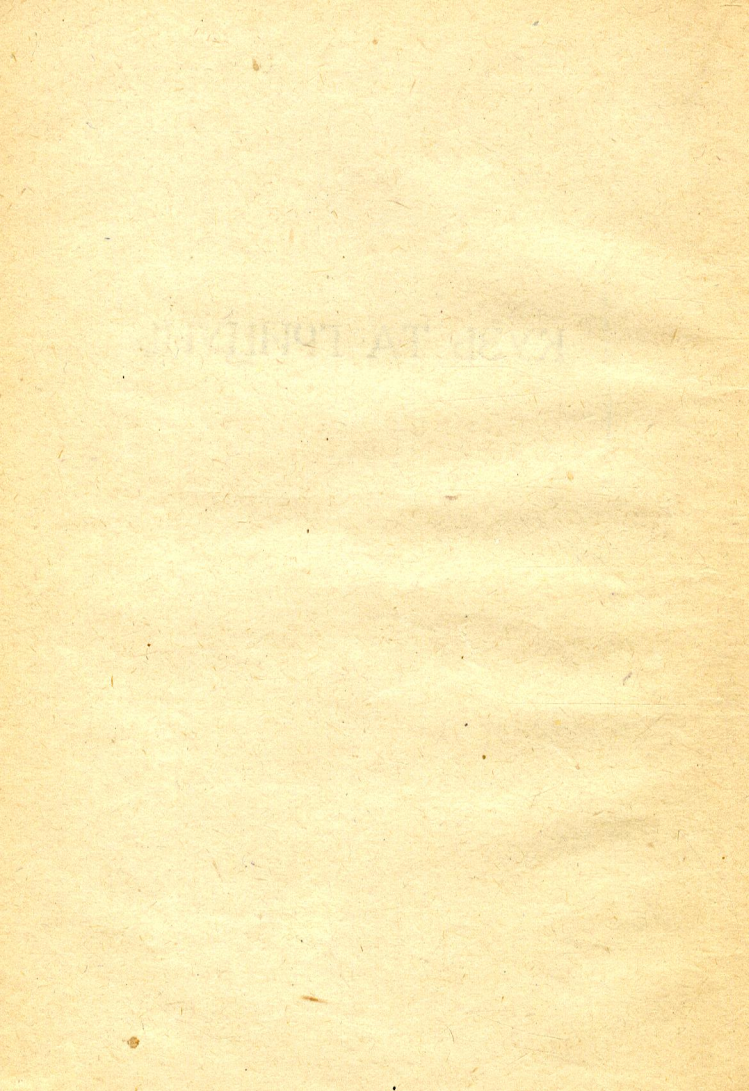
— Тю-тю-у!

— На тюкай, бо пельку перервеш!

Похитуючи клунками, занадто бадьорючись, вони потроху відходять від товаришів і наближаються до бараків. Тут вони ще раз озираються і вороже махають кулаками назад. Збоку їде хазяїн і щось ласкаво, по приятельському до їх промовляє...

КУЗЬ ТА ГРИЦУНЬ

Ми постановили далі не йти.

Власне, діло було так: я рішуче стояв за те, щоб перебратись на той бік Дніпра, пройти в степи і там нанятись. Але Кузь поскріб своє рябе, заросле підборіддя, глянув у небо і сказав:

— Не. Лагерь тут. Кончено. Лягай, братці.

Грицунь моментально поклав клунок на землю і ліг, так наче се постановив не Кузь, а він сам. Ліг, закинув руки за голову і з величезним задоволенням став дивитись у небо.

А Кузь сів на свій клунок, закурив і хазяйським діловитим оком озирнувся круг себе. Нічого. Все було, як слід: Дніпро мрійно хлюпавсь майже під самими ногами; по небу, як розсипане пірря, пливли хмарки; сонце старалось, немов для Кузя, і пекло в спину.

— Харашо, — похвалив Кузь і запхнув кисет у кишеню. — Нада спочить.

Ми лягли біля самої дороги. Як би схотіти, то ми могли б піднятись трошки вище й бути на великому плацу. Там було багато люду, крамниць і ста-

рий млин. Од млина ходила круг його густа тінь і, коли пересуватись з нею, то можна цілий день лежати в холодку. Лежать і виглядати собі наймачів.

Я сказав це Кузеві. Але Кузь циркнув крізь зуби в воду і недбало відповів, що йому «сонце ні почом», що «салдат сонця не боїться, а как раз обратно».

Грицунь дивився в небо і тільки иноді позирав на мене, що я скажу на його... чи то пак на Кузеві слова.

Я ліг теж. В крайньому разі я міг скинути з себе одержу і скотитись в Дніпро.

— Понятно — сказав Кузь — А тут не наймемось, пойдьом у лоцманські села, там у день по десяти рублів возьом. Лоцмани у поход поїшли, косить нема кому, от баби і наймуть. А то на Дін рибку ловить. Правда, Грицуню?

Але коли б він спитав свій драний чобіт, то той не міг би одповісти йому більшою згодою, ніж Грицунь.

Таким чином ми далі не пішли. Правда у нас була ще велика паляниця, пів пачки махорки шістнадцятий номер і двадцять три копійки грішми. Ми могли не поспішати. І коли я стояв за те, щоб іти далі, то хіба через те, що люблю степ.

Ми пролежали два дні. Ми мали все, що треба людині: на небі сонце, під ногами воду. Коли сонце передавало куті меду, ми залізали в Дніпро і сиділи в йому скільки нам хотілось.

Але на третій день Грицунь уранці задумливо сказав, що він їв би тараню, як би була. Кузь сплюнуv і промовчав.

Я поглядав на один город, що був з самого краю, коло води. На тому городі росла цибуля, Г'орох, картопля. Картопля, мабуть, була вже така, що її можна було б варить у тих горщечках, котрі стирчали на кілках біля хати.

І в той день до нас підходили наймачі і питались чи не нанялись би ми. Але Кузь з зневагою озирав кожного з ніг до голови і питав:

— А почому даєте?

Давали стільки, що Кузь не хотів навіть з ними й говорити далі.

— Тоже фрайєр, — хитав він у слід кожному.

І, помовчавши, додавав, що ми по десять рублів у день візьмемо, як підемо у лоцманські села. А то рибку на Дін ловить.

Грицунь мрійно дивився у небо. Йому сонце також було «ні по чом». Скільки б не смалило, а не могло б зробити синіше його очі або смуглявіше лице. Ото й всього було в його волі, що випекти ще одну-дві біленькі плямочки на щоках. І було схоже, що якась дівчина пальцем у муці потикала Грицуневе лице. Не сміючи поцілувати, тільки потикала.

Так ми лежали собі на березі Дніпра. Хвилі й хмарки щось, мабуть, цікаве говорили Грицуневі, бо

він весь час задумливо посміхавсь і жмурих до них віясті сині очі.

Кузь латав сорочку, сидючи на теплому камені при воді, і співав собі з таким спокоєм і задоволенням, немов він тільки й мріяв все життя добратись до сього каменя в латать сорочку. Я дивився на хвили.

Ми всі були задоволені. У нас було все, що потрібно людині. Картопля на городі була вже така, що її можна було і варить і навіть пекти. Ми в сьому переконались. Ми могли з наймом не спішити.

Але на четвертий день уранці ми раптом за нашими спинами почули гуркіт величезної гарби, а в гуркоті дзвінкий сміх і крики. Сміялось і кричало до нас обличчя дівчини, що сиділа поруч з понурим, серйозним і страшенно засмаженим парубком. Здавалось, він доручив їй сміятись і за себе, тому не мав ніякої потреби навіть посміхатись.

І дівчина кричала й сміялася до всякого, хто їй зустрічався по дорозі. Такий, десь, був її звичай.

Але Грицунь подивився на се инакше. Він озирнувся, сперся на лікоть і, засміявшись, закивав до неї головою, немов вона сміялась тільки до його.

Кузь перестав співати і, повернувшись до дороги, почухав рябий червоний ніс свій. Очі без всякого задоволення пробігли по гарбі з двома обличчями.

— Драстуйте, — крикнула голова дівчини. — А вже спеклись добре? Ха-ха-ха.

Можна було подумать, що вона саме й посадила нас тут.

— А добре... — привітно засміявся Грицунь.

Я поважно мовчав. Я не маю звичаю вступать у балачки зо всякими дівчатами, які тільки й знають, що реготати.

Їхні коні йшли помалу, як всякі порядні селянські коні, яким трапляється на дорозі горбик. Правда, були запряжені в «економічеську» гарбу, що була вдвоє довша за них.

— Може, наймаєтесь? — крикнула дівчина і чогось аж висунулась з-за драбин. А очі її наче прилипли до Грицуня.

— Може й наймаємось — поважно й голосно обізався з каменя Кузь, тим даючи знати, що в сих справах належить звертатись уже ні до кого иншого, як до його.

Дівчина нерішучо повернулась до понурого засмаженого парубка, що той скаже. Може взять сих людей підвезти до пляцу, а там прикащик найме їх.

Але парубок неохоче хмурно глянув на нас і одвернувшись до коней, стьобнув батогом їх і крик, нув:

— А-н-н-о.

Більше нічого. Коні крутнули хвостами і затюпали. З-під колес піднялась курява і як в хмари закутала дівчину. Вона щось крикнула, але ми не розібрали. Грицунь аж сів.

Потім знов ліг і, спершись на лікоть, дивився в той бік, де клубом котилась по дорозі за гарбою курява. Чогось посміхався, як до хвиль або до хмарок. І раптом ліг горілиць, заклав руки за голову і глибоко зітхнув.

Я також ліг і дивився на той бік Дніпра. Там далеко-далеко над могилою було синє-синє небо. Немов очі у сієї дівчини, що так по дурному сміялась. Ще й на мене глянула.

Пролетіла чайка над водою, тонка, гнучка, немов із сірої бляхи зроблена. У тієї дівчини брови загнуті, як крила чайки.

Раптом Грицунь сів, глянув на мене, на Кузя і промовив.

— А той... А може б ми пішли найматись?

Я посміхнувся, а Кузь глянув з-під лоба на його і нічого не сказав. Він на такі дурниці і відповідать не хотів. Струсив свою сорочку, розіп'яв її на руках і з прихильністю та уважно обдивляючись її, серйозно заспівав:

«Юж ми йшли да йшли да йшли,
Як в Расеюшку прийшли
Да вой люле, вой да люле
Як в Расеюшку прийшли»...

Грицунь почекав, потім нахилився до свого клунку і почав зв'язувать його.

Я не рушився. Кузь разів два зиркнув на Грицуна, але співав іще серйозніше.

— Так ви не той... не йдете найматися? — спитав Груцинь.

Кузь опутив сорочку, замовк і здивовано озирнув його з ніг до голови.

— Та ти ето куди? — холодно й строго промовив він.

— Та найматься ж.

Грицунь ніяково посміхнувся.

Кузь ще раз строго подивився на його й сказав.

— Садись на місце. Слушайсь команди. Найматься усі разом будем. Нам у лоцманських селах по десять рублів у день дадуть.

Але Грицунь мовчки нахилився до свого клунка, підняв його, закинув за спину і пішов по дорозі.

Кузь глянув на мене, я на Кузя.

— Стой, — раптом заревів він і кинувся за Грицунем. Той став і озирнувся. Він все так же ніяково посміхався.

Кузь підбіг до його

— Ти куди? Говори січас.

— Найматься.

— До сієї... куропятки?

— Атож.

Як би Дніпро узяв і повернув свої хвилі назад, Кузь менше був би здивований, ніж такою поведінкою Грицуня. Ще вчора вони лежали вдвох на піску

Грицунь, поклавши голову на груди Кузя, спав біля його, як біля рідної матері.

— Ну, бачив ти такого дурня? — повернувся Кузь до мене. — Та ти знаєш, дурню, почом вони дають?

— Ні.

— А ти знаєш, куди вони наймають?

— Ні.

— Ну, і послі сього, може скажеш, що ти не дурак?

— Не.

Кузь від здивовання не міг більше нічого говорити. Він упрів, але навіть піт не витирав з лоба.

Раптом узяв Грицуня за рукав і лагідно, спокійно почав:

— Дурачок ти, Грицунь, накажи мене Бог. Хоч обіжайсь, хоч не, а ти дурачок. Поняв? Ну, куди ти йдеш? Куди? По віщо.

Грицунь сказав, що він йде найматись. Кузь цілком резонно відповів йому, що нам поспішати немає чого, бо коли нас тут не наймуть, то ми підем у лоцманські села і візьмемо по десять рублів у день.

Я не хотів мішатись до них. Мені згадалось, що очі дівчини не раз, а два зупинялись на мені. Хм, мені все ж таки цікаво було, чого вони зупинялись.

— А знаєте що? — устав я — може б таки справді іти найматись? Якось воно... Поки ще ті лоцманські села, а тут втеряємо.

Кузь грізно повернувся до мене, але я закинув свій клунок на плечі і підійшов до зраділого Грицуня.

Кузь подивився на мене, на Грицуня, сказав, що «з такими сволочами говорить би не слід», і став теж зав'язувати свій клунок.

Ми таки нанялись. Нам дали таку ціну, що иншим разом Кузь тільки б циркнув скрізь зуби й посміхнувся. А тепер і слова не сказав. Узяв завдатку п'ятдесят копійок і купив штани.

Але Грицуневі навіть не похвалився і тут же біля гарби одяг їх на старі. Одяг, закурив цигарку, сперся спиною на драбину і на штани вже не дивився. Вони йому були ні по чому. Схоче, дьохтем вимаже, і то не жаль. Хай дивиться, хто хоче. Він навіть ноги схрестив.

А Грицунь і не бачив того. Він дивився зовсім у другий бік. Сам сидів на драбині, спустивши ноги в гарбу. Навкруги стояв гомін людських голосів, ржання коней, хльоскання батогів. Течіями туди і сюди пливли голови дядьків, жінок, у брилях, картузах, хустках. Грицунь на те не дивився. З неба сміялось, — Грицунь того не помічав. Мені здається, як би Кузь одяг цілком новий піджак, сів верхи на сонце, й хльоскав батогом усю юрбу, Грицунь і того не помітив. Такі вже бувають хвилини з людиною.

Він помічав тільки, як сміялась дівчина. Йому се не трудно було, бо вона сиділа як раз напротив його на другій драбині, у неї була синенька кохточка дзвіночком, на голові біла хусточка, а босі ноги, визираючи з-під коротенької спіднички, грали паль-

цями. І ноги не могли всидіти спокійно. Вже нема чого казати за очі. Вони нікого не пропускали, всіх помічали; всіх зачіпали. Подивившись на неї, можна було з певністю сказати, що вона приїхала побачитись з усім базаром.

І незнайомих у неї зовсім не було... Крім Грицуня. Вона його просто не помічала.

Коли він звертався до неї, вона як раз у той момент бачила щось дуже цікаве на базарі і вся аж випиналась туди. Грицунь замовкав і, червоніючи, дивився на мене. Але я посміхався.

А Кузь усе стояв і кутив. Він уже ні до чого не мішався. Хай буде так. У лоцманських селах ми могли би по десять рублів у день узять, але хай так.

І він стояв і кутив. А Грицунь сидів на драбині і не помічав нічого.

— А ви, дядьку, збираєтесь мене тут підкурить? — раптом штовхнула дівчина в плече Кузя. Він стояв як раз під нею.

Кузь повернув до неї своє рябе, строге лице, озирнув знизу вгору і поважно промовив:

— Тебе б іменно викурить сцюдова нада...

— Ой — зареготалась вона — А чого так?

— Щоб поменше зуби продавала...

— А ви купіть. Дешево.

— Я так куплю, що не позбіраєш послі.

— Ой, матінко, який же сердитий цей дядько.

Мабуть, маленьким кішка переступила.

Але Кузь одвернувся. Він не хотів більше говорити з нею.

А дівчина раптом повернулась, перехилилась до Грицуня, схопила за плечі і зробила так, ніби хотіла його перекинуть.

У Грицуня спершу в лиці пробіг ляк, а потім зразу весь засявав.

— А диви, — здивовано придивлялась вона до його. — І в його сині очі... Ех, ти... Тоже...

І випустивши плечі його, почервоніла вся, сіла на своє місце, ще подивилась на Грицуня і, одвернувшись, затихла. Так таки зразу затихла, — не кричала вже, не сміялась, немов весь базар у мент роз'їхався. Тільки водила очима по людях і очі чудно всміхались.

А Кузь, бачивши все те, бачивши, як зашарілось лице Грицуня, сплюнув, махнув рукою і ліг під гарбою. Хай все іде, як хоче.

Економія була невеличка. Її можна було всю запакувати в скриню і під пахвою занести куди хочеш.

Кузь зразу ж, як приїхали, глянув, висякався і сказав, що се не економія, а старий свинушник.

Але Грицунь не згодився.

— Та ти, може, ще скажеш, що я луччої не бачив нікада? — з грізним дивуванням подивився на його Кузь.

— А скажу — посміхнувся Грицунь.

Кузь подививсь на мене, я на Кузя, — такої мови ми ще не чули од Грицуня. Ні, ми не чули від його такого ніколи.

— Значить, я брешу? — криво посміхнувся Кузь. Він вже сподівався навіть і се почути від Грицуня.

Але Грицунь того не сказав. Він тільки сказав, що економія дуже гарна, що тут усе так мило і гарно.

— Так — циркнув крізь зуби Кузь. — Ето називається «пропав я мальчишка, пропав я навсігда». Ну, дело твое... Ходім.

Ми пішли на кухню, а Грицунь залишився на дворі. І я, озирнувшись, бачив, як він дивився на вікна управляючого.

Що Грицунь «пропав», про се вже й балакати не варто було... Ми таки й не балакали, а тільки сміялись. Бо се таки справді було смішно і безсоромно: злигатись з панською наймичкою, хвойдою, з якоюсь горнишною, яка тільки вміє до всіх зуби виставлять.

— А що в придане візьмеш за нею? — кричали Грицуневі дівчата, вертаючись в вечері й поспішаючи за ним. (Він завжди біг попереду).

Грицунь мовчав. Він не любив, коли його про се питали.

— Та що ви його питаєте? Спитайте мене.

— А ти знаєш?

— А знаю.

— А ну?

— А от вам і «а ну». Маленьке, червоненьке ще й кричить.

— Та бре? А де ж вона візьме таке придане?

— А конторщики дадуть.

І сонце, заховавшись за старою могилою, сміялось разом з юрбою довгими, червоними посмішками. Тихо посміхався степ. А позаду співали Грицуневі весільної. І невеличкі ярки обгортались сумом вечора.

Грицунь ще швидче поспішав. Рідко-рідко вечеряв з ними і хутко зникав десь за панським садом. Часом чуть було його тоненький свист, а в кущах легеньке кахикання дівчини з синіми очима. Звалась вона Оленкою. Кузь же навіть і не сміявся. Чи жив на світі якийсь Грицунь, чи ні, він того не знав. Може й бачив іноді сього хлопця з смуглявим лицем, але йому не було до його ніякого діла.

Тільки раз, вкладаючись спати, він несподівано муркнув:

— Оттак пропав хлопець... Ех.

І сплюнув.

А я не чув. Я був зайнятий зорями, — вони що вечора щось говорили мені і хитро моргали. Тільки я ніяк не міг розібрати проти чого то вони підморгували мені.

Кузь мабуть давно вже не балакав з зорями, — раз на завжди покинувши надію розібрати їхню хитру мову. Через те, погасивши цигарку на долоні,

натягав свиту на голову й захропів. А я ще довго прислухався до зір.

Ми, звичайно, спали під скиртами. Поважні та старі, вони, мабуть, багато бачили на своєму віку. Стояли, трохи похмуро, немов їм соромно було перед тими, що спали коло їх, немов знали багато такого, від чого веселим трудно бути. І завжди між ними стояв старий, гірковатий дух, не то поту людського, не то сліз, не то чого іншого. Хто його розбере, чим можуть пахнути старі панські скирти.

Я довго що вечора лежав без сну, іноді навіть дожидався Грицунь. Він, звичайно, приходив поспішно, тихенько, винувато укладався коло Кузя й затихав. Часом зітхав і вертівся. А раз навіть підвівся, сів і, торкнувшись рукою Кузя, ледве покликав:

— Кузь... А Кузь?

Кузь не ворушився. Кузь не раз хвалився, що у сні чує, як блоха по соломі пролізе, але, видно, брехав, бо Грицуневого кликання зовсім не чув. Не поворухнувся навіть, а ще дужче захропів.

Я теж лежав недвижно. Яке мені діло до того? Грицунь зітхнув, глибоко зітхнув, устав і тихо пішов у степ.

Кузь зразу перестав хропти, почухався і підвів голову.

— От прокляті блохи, спать не дають, — незадоволено промовив він.

Я лежав недвижно. Яке мені діло до того?

— Ти спиш?

Він навіть торкнув мене рукою. Я мовчав. Я собі мав розмову з зорями і до людських розмов не хотів мішатись.

Тоді Кузь устав і став чогось вдивлятись у степ. Він когось виглядав там. Але степ темний був. Тільки здалеку, так ніби коло Двох Могил, щось співало тихо, сумовито. Голос скидався на Грицунів.

Кузь зітхнув і знову ліг. Я лежав недвижно.

Може, з місяць пройшло, може більше; у всякому разі була вже така пора, коли ніхто на робочих пунктах не наймає і робітники лежать там сердиті та понурі, як мухи в осени.

Тоді ми стали помічати, що економія почала робити де-які зміни в наших харчах. Давала вже не три рази гаряче, а тільки два, а то й раз на день. Замість хліба, який можна жувати, стали давать такий, що його треба було днів на два класти у воді перед тим, як їсти.

Се все здалося нам мало підходящим. Ми про се сказали таборному. Але таборний спершу послав нас під три чорти, а потім до управляючого. Ми порадилися і рішили піти до управляючого.

В той вечір Кузь одяг свої нові штани, а дядюшка Терентій піджак з залатаними кишенями, покликали з собою ще душ десять і поважно, урочисто пішли до контори. Кузь два рази скидав картуза і

приглажував чуб. Дядюшка ж Терентій виступав так, наче йшов в неділю до церкви.

Перед конторою звідкись випорхнула Оленка, блиснула до нас червоними ясними й синіми баньками очей і зникла на ганку контори. А з-за панського льоху помалу вийшов Грицунь.

— А ну, хлопче, завертай, — підморгнув йому дядюшка Сидорець.

Грицунь зупинився.

— Куди?

— А до контори... Забастовку делать.

Грицунь нічого не сказав, почервонів, глянув на Кузя і пішов у другий бік.

В сей мент вийшов управляючий і ні Кузь, ні Сидорець не встигли нічого сказати Грицуневі. А Кузь, видно, зібрався таки щось сказати.

Управляючий уважно вислухав дядюшку Терентія.

— Умгу — обвів нас очима. — Так чого-ж ви хочете?

Тут уже Кузь не втерпів і вияснив, чого ми хочемо.

— Даже в паходах, ваше благородіє, салдацькая харч любопитнеє, чим ета — любязно посміхаючись, вертів він картуз в руках. — Просто, ваше благородіє нікакой інструкції невозможно з таким хлебом. Жуйош, а он как глина. І окремя того, ваше благородіє, нашому сословію все одно, що, звиніть, паровику пара...

— Іменно — вставив і Сидорець свою посмішку як то говорить: «Дай коневі вівса, то й жени, як пса».

Ми всі зітхнули, бо се була істина.

Кузь нетерпляче повів оком у бік Сидорця, він не любив, щоб йому перебивали мову.

— Так што, ваше благородіє, — знов посміхаючись трохи соромливо, трохи благаючи, завертів він картуза, — на щот вашого розпорядженія ми просимо. Щоб значить, пищу нам луччую...

— Хм... — понуро посміхнувся управляючий. — Пищу... Може й плату ще луччу?

— Нєт, зачим? Платою ми довольні ваше благородіє...

— Плата й у ката, аби харч добра, — знов уставив Сидорець.

Кузь покосився на його.

— Умгу — знов посміхнувся управляючий. — Ну, так от що я вам скажу, вислухайте мене як слід...

— З нашим уніманієм — ввічливо вклонився Кузь.

— Так от що. Харч в економії добра. Кому не нравиться, хай забира паспорт і на всі чотирі боки. Нікого не держим. А хто буде других бунтовать, того зараз же в тюрму. От се моє послідне слово. Обдумайте і хто хоче, хай приходе за пашпортом. Прощавайте.

Спокійно повернувся й пішов у контору. А ми подивились йому в спину, потім один одному в очі і хто посміхнувся, хто почухався, а хто вилаявся.

Кузь не посміхався й не чухався. Одяг свій картуз, струснув головою й рішуче сказав:

— Ну, що ж? Стало бить, будем обдумувать. Гайда, хлопці.

І ми почали обдумувать. Обдумували в полі за роботою, в таборі за обідом, під скиртами у ночі, навіть серед співів у вечорі. Правда тепер співів стало менше. Співали тільки ті, що рішуче не хотіли забирати пашпортів. Вони хотіли краще їсти гливтяки, ніж дохнуть на пунктах. Так вони казали. На се Кузь одповів, що вони можуть по десять рублів у день взять, як підуть у лоцманські села, але вони не слухали і співали собі. Кузь ще говорив, що можна піти на Дін рибу ловить, але вони й на те не приставали і так само співали. Правда їх було мало і спів був такий же рідкий, як той куліш, що нам варили, але се їх не спиняло.

Особливо се не спинило Грицуня. Він навіть одного вечора й за панський сад не пішов та все співав. А співаючи, часом щось шепотів то одному, то другому. І після того шепотіння спів їхній ставав веселіше.

Кузь тільки поглядав на Грицуня. Він тільки поглядав і циркав крізь зуби. Говорити з сим хлопцем він не мав чого — хай з ним говорять інші.

І з Грицунем говорив дядюшка Терентій, Сидорець, Галинка з ямочками на підборідді, чорноброва, наче з п'явками над очима, Оксана, говорив глухий Пе-

репичка, але Грицунь, мабуть, поговорив поперду з ким іншим, та через те вже нікого не слухав. Він тільки посміхався й дивився у бік.

Посміхались і ті, з якими він шепотівся. І зорі в небі посміхались. Мрійно та ласково шепотіли в панськім саду старі дерева, а з-за їх, з-за старих дерев стиха чулась пісня та легеньке кахикання. Якась дівчина ходила там і ждала, та ждучи, мабуть застудилася, що кашляла.

Кузь сидів на призьбі, пихкав цигаркою й дивився в землю. І кожний раз, як пихкав, рябий ніс його і щоки червоною плямкою виступали із тьми. До розмови він не мішався. Навіть і тоді, як піднявся знову крик і сварки, як Грицунь вирвався із юрби й пішов кудись до саду, навіть тоді Кузь не сказав нічого. Він тільки циркнув у бік, піднявся, натяг свиту на плечі і мовчки пішов за скирти.

А ми постановили вранці забірати, паспорт. Хай економія управляється тими, що зостаються, тими панськими помийницями, лакузами. Хай управляється.

Так ми постановили й розійшлися спати. Тільки чи спалось кому, чи ні, а Кузь всю ніч вертівся, жаліючись, що блохи не дають йому спати. Я йому на те нічого не міг сказати. Він навіть разів зо два уставав, виглядав когось, зітхав і знову вкладався. Я лежав і дивився до зорь.

Грицунь же в ту ніч не спав з нами. Може він спав з ким іншим, ми того не знали.

А може й зовсім не спав усю ніч. Щось було на те схоже, бо коли вранці зустріли його біля кухні, очі йому були стомлені, сонні й мрійно-задумливі.

А проте, коли побачив, що ми всі з клунками рішуче й весело рушили до контори, задумливість його зникла й він пішов за нами. Пішли й ті, що zostавались. Вони голосно сміялись, і хотіли подивитись, як нам будуть давати роцот нагаями.

Кузь не звертав на їх уваги. Як людина, котра знає, що робить, він виступав попереду всіх, часто озирався назад і, наче унтер-офіцер, голосно й строго кричав:

— Смирно. Всім разом... Не одставать. Не робеть. Пашпорти й роцот, больше нічево.

Поруч з ним ішов дядюшка Терентій і посміхався одними очима. Він теж знав, що робить.

Сонце забарилось за довгими скиртами; воно, мабуть, знало, що ми в сей день не вийдемо уже на поле, тому й не спішило пекти землю. І через те на подвіррю лежали довгі тіні від дерев і будівель. Трава сивою росю була запорошена і холодок приємно дихав в лице. Тільки вершечки далекого гаю були уже позолочені.

Нас ждали. Управляючий, двоє черкесів, таборні і прикащик. Вони теж посміхались, дивлячись на нас. Черкеси, граючись, хльоскали себе нагаями по ногах.

Тут же й синьока Оленка чогось крутилась. Вона була з мискою в руках, бігла, мабуть, до льоху.

Але до того було цікаво подивитись, як нас будуть черкеси рощитувать, що й за льох забулася. Побачивши Грицуня, вся зашарилась і так дзвінко засміялась до прикащика, що аж управляючий повернув до неї своє похмуре, товсте лице з жовтим зівялим носом.

А Грицунь теж чогось почервонів і винувато подививсь круг себе.

Кузь на те все не звертав ніякої уваги. Не бажаючи довго балакати, він коротко та ясно заявив управляющому, що ми хочемо забрати свої паспортти, роцот і йти собі з сеї економії. Дядюшка Терентій, а за ним і вся «вармія» наша, як казав дядюшка Сидорець, підтвердили, що именно, ми хочемо паспортти і роцот.

Управляючий вислухав, байдуже й хмуρο подивився на нас і став казати, що за бунти тепер по головці не гладять, що ми забастовщики, що ми слухаємось всяких пройдисвітів, що він нам добра бажає, а через те радить нам не слухатись пройдисвітів, послухатись його та йти в поле, бо вже не рано.

Але ми знову сказали, що ми хочемо їсти по людському, а коли нам так не дають, то ми підемо собі кудись в інше місце.

Управляючий знов вислухав і понуро повернувся до черкесів. Ті зараз же підійшли ближче. Прикащик посміхнувся, а ми стали тісніше.

Я поглядав на Грицуня. Він пильно й хмуро дивився на черкесів. Іноді приторкався поглядом до Кузя, але зараз же відскакував ним, немов лице Кузя було гаряче, як сковорода на вогні. І чогось зовсім не дивився на Оленку, хоча вона не раз і не два подивлялась в його бік.

— Так усі хочете забирають паспорти? — спитав управляючий.

— Усі... Усі...

Управляючий мовчки оглядав нас. Хто його знав, що він думав, лице як було понуре, так і не мінялось.

— Так... Ну, так підождають треба: паспорти у волості...

Се була новина: паспорти у волості.

— Як у волості? По какому праву — крикнув Кузь.

Управляючий навіть не глянув на його.

— А роцоту вам не буде. Хто кидатиме серед літа роботу, тому роцоту не буває.

І, повернувшись, хотів уже йти. Але Кузь не міг допустити цього. Е, се вже було занадто коротко. Та й ми цього не розуміли.

— Як то роцоту не буде? Ми шість тижнів робили... Осе добра сторія...

Навіть дядюшка Сидорець почервонів і захвилювався.

А Кузь зразу одсунув картуз на потилицю, рішуче підтягнув клунок на плече і закричав:

— Ваше благородіє. Подождіть.

Управляющий озирнувся.

— По какому такому соображенію нам роцоту не буде?

— По такому, що ви кидаєте роботу.

— Ми кидаєм, потому как ви нам...

Але управляющий не хотів далі слухати.

— Роцоту не буде. А пашпорти завтра... От і все.

— Позвольте. Так не полагается... Это, выходит уже грабіж... Это чистий грабіж і більше...

Але не встиг докінчить.

Управляющий весь одразу налився кровю, підскачав до Кузя, розмахнувся й зо всієї сили ударив його по лиці.

— Грабіж?.. Ось тобі грабіж. Вон, сукин син. Женить його нагаями, бунтовщика.

Але в сей мент трапилось щось таке, чого вже ніхто не ждав. Як тільки ляснула рука управляючого по лиці Кузя, Грицунь весь стрепенувся, зірвався з місця й, підскачавши до управляючого, схопив його за барки, несамовито закричав:

— Сво-о-лоч. За що беш? Роцот давай. Січас давай роцот.

Я таким Грицуня ніколи не бачив. І очей таких не бачив ніколи у його, сталевих, диких, гарячих.

Управляющий аж назад посунувсь од його, а черкеси так і стрибнули вперед. Але тут піднялась

така буря, що й управляючий, і черкеси, і прикащик вмент опинились у конторі й двері приперли за собою.

А синьока Оленка ростеряно стояла на тому самому місці й злякано дивилась на Грицуня. Тільки він її не помічав, навіть не дивився у той бік, а разом з усіма гукав:

— Роцот давай. Пашпорти.

І роцот, і пашпорти було видано нам у той же день. Пашпорти якось усі знайшлись у конторі. Дядюшка Сидорець за селом уже казав, що вони через те опинились у конторі, що дуже мало черкесів було.

Дядюшка Терентій посміхався одними очима, а Кузь, як командір, ішов поперед усіх, гордо одсунувши картуза на потилицю, поглядав на панські копи. Сонце пекло його рябе лице, на якому ще виднілися сліди руки управляючого, але сонце йому було ні по чом, салдат сонця не боїться.

Трошки ззаду йшов Грицунь. Круг його гомоніли та сміялись, але він того не чув. Задумливо дивився кудись у бік у степ, де над могилами ніжними хвилями тріпотів гарячий вітер. Хто його зна, що він бачив там, але очі його сумно та ніжно жмурились.

Тільки, як Кузь озирався й, оглядаючи командірським оком «вармію», на хвилинку зупинявся поглядом на йому, він соромливо й радісно посміхався до Кузя й злегка червонів. Кузеві очі ставали

також соромливо-радістними, але він швидко одвертався й голосно весело затулював:

«Юж ми йшли, да йшли,

Як в Расеюшку прийшли»...

І по степу в гарячих хвилях повітря до старих могил пливла наша пісня.

А ввечері ми лежали нд станції і чекали четвертого класу.

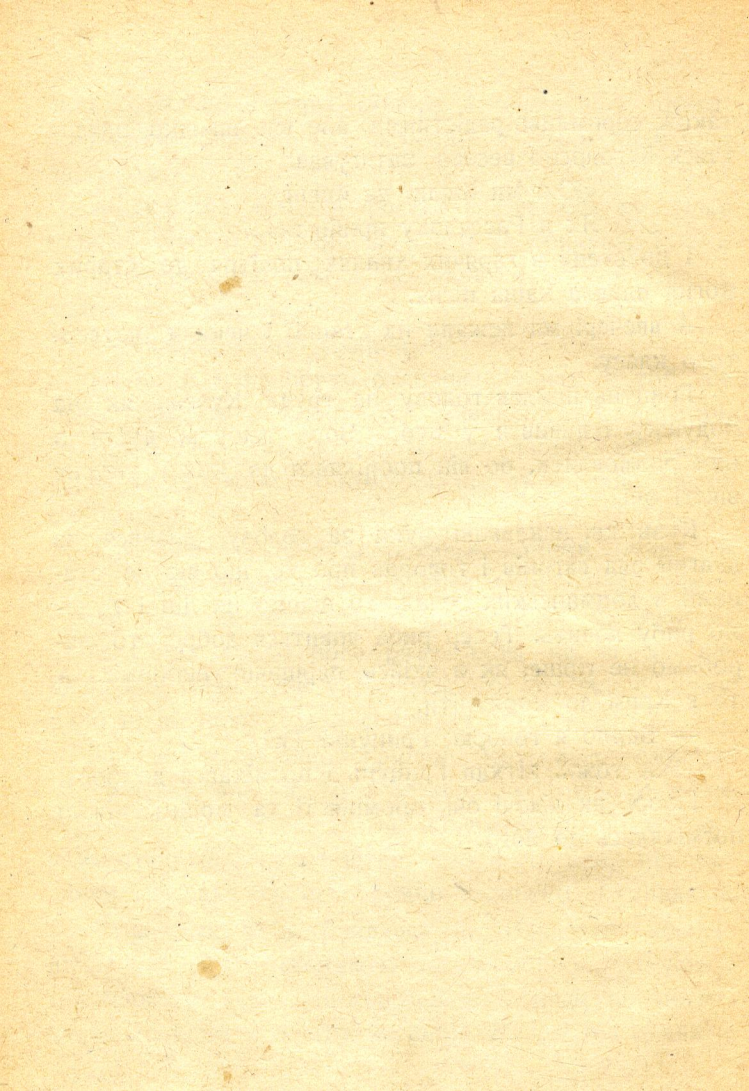
Грицунь поклав голову на груди Кузеві, як на подушку, і дивився у небо. Зорі, мабуть, вміли з ним розмовляти, бо він посміхався до них і хмутив віясті очі.

Кузь же, закривши руки за голову, дивився на довгий ряд вагонів і говорив про те, що як не станемо в лоцманських селах, то підемо на Дін і будемо рибу ловить. Тепер риба ловиться добре, то заробимо не гірше, як в якійсь паршивій економії. А то в Крим до моря піти.

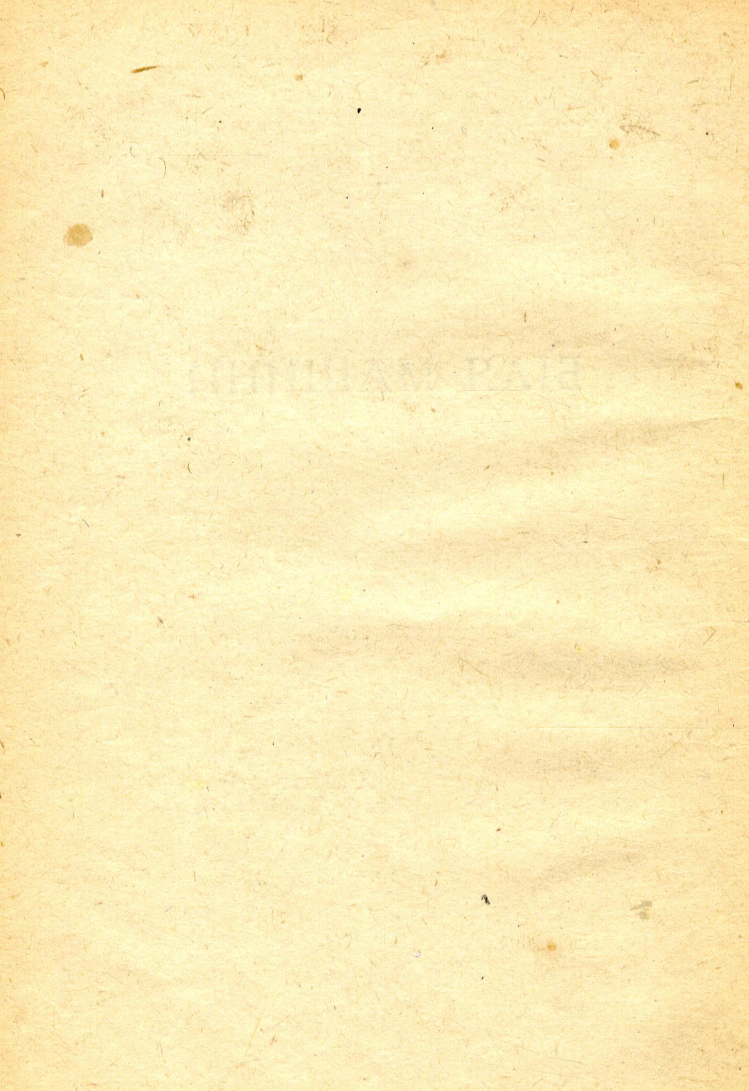
— Верно я говорю, Грицунь? Га?

— А тож... зітхав Грицунь і посміхався до зорь.

І зорі, як дівочі очі, промінясті та мрійні, ніжно посміхались до його.

БІЛЯ МАШИНИ

I.

Південь. Сонце пече, наче підрядилося зробить за сьогодні з землі перепічку. Де не станеш, здається, круг тебе і з-гори і з-низу пала якась велетенська піч і шугає без перестанку пекельним полум'ям. Дихати важко.

У полі пусто вже. Не веселять очей густі, довгі ряди кіп, не луна дзвін коси; голо й сумно, подихає осіню.

По шляхах і по межах подекуди суне поважно гарба зі снопами. На ній, задравши догори голову, лежить собі який-небудь засмалений з білими плямами хлопець і хльоска іноді з гори батіжком. Йому сонце не вадить. Часом, підвівшись, він крикне ліниво: «гей», плюне через губу і знов розляжеться й тягне безкраю пісню свою.

Гін на троє від села Цурупалок йде машина пана Скшембжховського. Тут уже чисте пекло. Попадеш сюди і початку нічого не розумієш: стук, гряк, гвалт, якийсь рев, якийсь свист, чогось кричать, десь сміються, порох, полова, дим... Крізь туман, що стоїть

навкруги, видно щось велике й червоне, чути, як сердито гуде і грюкоче воно. Тільки оговтавшись трохи, починаєш розуміти сю просту картину. Стоїть собі добросердна, ненажерлива звірюка, гуде, грюкотить, а люде пхають їй в пащу і не вспівають нагодувати її. З радісним ревом хапає вона сніп за снопом, трощить його залізними зубами своїми і знов голодно й жалібно реве та гуде. Не вспівають п'ятнадцятеро замаслених, запорошених, живих істот вигребти з-під неї, як треба знов пхати їй в пащу, бо сердито гуде вже і клаца порожнім барабаном. Не вспівають всунути снопа, як уже летить полова й солома піднімається горою під соломотрясом. І п'ятнадцятеро прислужників, гукаючи, поспішаючи, одкидають, розмазують на-швидку піт по лиці, і знов підхоплюють з-під неї і знов одкидають до хлопчиків. А сі теж не дрімають: зачипивши купу волоком, тягнуть до великих, жовтих ожередів, на яких видно тільки брилі дядьків та довгі вила. Робота кипить.

А машина гуде й наче аж ревно радісно, як попаде зразу добрий шматок. В таких випадках машинист Арсентій Трохимович звичайно сердиться і щось кричить до барабанщиків; але ті ніби не дочувають. І цілісенький день її годують і підбірають з-під неї. Віз під'їзжає за возом, гарба за гарбою. Вже позвозили з Розкопаного яру, вже почали з Чортової пасіки, а звірюка все реве і голодно кланца своїми колесами, пасами, соломотрясами.

А сонце пече. Піт уже не витирають, і він вільними шляхами розходитьсь по запорошених лицях вибіраючи, де менше пороху.

Молодий економ, пан Гудзінський, або як звуть його селяне, Гудзик, ходить злий і темний, як хмара. Він то підійде до паровика, байдуже ніби подивиться на дорогу, що йде до села, то знов вертається назад, злий і похмурий. На йому черкасиновий, стальової масти, піджачок, високі ковнірчики з червоним гальштучком і риженькі штанці в чоботи. На голові ярусний, синій картуз із ремінцем, на руці довгий, зложений у-двоє нагай.

Всі люде коло машини непримітно, але пильно слідкують за ним. Всі бачать, як гостреньке, засмалене личко його що разу робиться гостріше, губи тоншають і вся невеличка постать іще більше зменшується. Він се знає, і це піднімає у нього тупу, глуху ненависть до них. Він знає, що їм усім до одного відомо, кого він виглядає так пильно і чого так виглядає. Він знає, що їм навіть відомо, коли він буде вінчатись із Гликерею Парменовною; відомо, скільки дає йому батько її монопольщик, викупного за надзвичайно великі зуби, за косі очі, за 28 літ своєї дочки «модиски». Відомо їм і те що він кожного (дня приймає її біля машини, привча до хазяйства, ібо вона була в городі «модискою»); відомо, що він з великою охотою замість сього запхнув би її в піч паровика, як би дала вперед гроші; відомо, що він

ненавидить її так, як ненавидить зараз усіх, що біля машини.

А по дорозі, що йде до села, а ні лялечки. Гудзик корчить байдуже лице, повертається і злісно накидається на першого, хто попадається під руку. Лається гостро, ехидно, з ненавистю.

— Ах, яка з неї робота,—з погордою тикає він нагаєм під машину. — То по твоєму робота? То робота, питаю, кукло ти американська?!

— Як граблі короткі... — почина дівчина і змовкає: пан Гудзик зараз же вихоплює в неї граблі, засовує далеко під машину й вигортає купу полови.

— Кукла! — шипить він, кидаючи на неї граблями. Дівчина винувато ухиляється і ловить граблі.

— Тобі до машини ставати! Дітей няньчить у жидів, жидівська помийнице ти!.. Ач, яка красуля!.. куди-и-и-ж сунеш, герге-е-по!-знов хапа він граблі й поверта в другий бік. Дівчина покійно посувається за граблями.

— Кукла єгипетська! — злісно кида він і одходить.

На-а-а моди-и-сці сарахв-а-н..

Біля неї Гудзик пан...

чується десь за соломотрясом і на всіх лицях з'являється весела усмішка.

— Добре, добре! — думає Гудзик, ідучи до паровика. — Заспіваєте ви у мене не так! Я вам заспіваю! Що то ви заспіваєте, як за грішми прийдете!..

І він виразно собі уявляє, як у суботу придуть «вони» за розщотом, а він нахилить голову набік і, ніби жалкуючи дуже, сумно одповість їм: «Біда, хлопці! Не прислав пан грошей, візьмете вже мабуть у ту суботу»...

І хоча вони добре знають, що се правдива брехня, хоча, знають, що він віддає їм же їхні гроші за проценти, що навіть зараз у його в кишені є гроші, постоять погомонять, почухаються і підуть собі з Богом до другої суботи. Бо не їхня тут сила, а його, бо не він у їхніх руках, а вони у його. І знає він, що ненавидять вони його, що покірливість ця до часу, до години, знає, що погано буде йому, як і він попадеться, але від сього ще більша ненависть закипить до них.

По дорозі ні душі. Гудзик знов робить байдуже лице і повагом іде до машини. Пісня ще дужчою хвилею несеться з-за соломотрясу й жене кров Гудзикові в голову. Настрій накипає. Хочеться когось ударить, пригнітити, хочеться чим-небудь виявить накипіле почуття.

— Карпе! — гукає він до присадкуватого, широкоплечого парубка в синіх пукатих окулярах, які носять, звичайно, ті, що стають біля соломотрясу. — Ти на гулянку прийшов сюди? Забирайся на місце.

Карпо повертає до його запорошене лице з широким носом і товстими губами і зараз же знов на-

хилляється до парубка, що вигортав полову з-під машини.

— А як не схоче сьогодні заплатити усім, кидати зараз же всім роботу... До одного! — бурмоче він. — А як буде хто... теє... значить, не пристають до нас, під ребра й амінь!..

— Карпо!..

— І не заціпить ідолу! — усміхається Карпо, не дивлячись на Гудзика. — Гудзя проклята!.. Так ти ж гляди: як з'явиться модиска, зараз же катай до мене.

Парубок підводиться, виправля спину й витера піт.

— О, Гудзя вже біжить сюди! — тихо промовляє він до Карпа і знов нахилляється під машину.

— Хай біжить! — байдуже, крізь зуби, цідить Карпо і тихо йде собі до соломотрясу.

На модисці-і-і сарахва-а-н...

— голосно заводить він, проходячи повз Гудзика, що вже наблизився до його, й заклада руки за спину.

Коло неї Гудзя пан...

— Карпо! — визвіряється Гудзик, — ти на проходку прийшов сюди? Мурляка чортова!

Гей, модиска моя! ти любезная моя!..

Біля машини прокочується регіт, і Карпо важко проходить до соломотрясу, голосно виспівуючи.

— Н-ну! — дивлячись йому в слід, промовля Гудзик і, стиснувши губи, йде за паровик, — се тобі не минеться так!

Ненависть давить йому груди до болю. Кожне засмалене лице, кожний хриплий голос робітника драгує його і виклика бажання помститись, придавити, показати, що сила його, а не їхня.

— Знов солому розкидав, вахляко! — зупиняється він біля паровика і пильно дивиться прямо в лице кочегарові. — Знов тобі говорити це, бодай з тобою лихо говорило, чорта дурного шматок.

Кочегар, високий, млявий Данило, одводить погляд від печі, понуро обдивляється навкруги і знов задумливо дивиться в червоне полум'я.

— Та до кого ж я говорю? — вмить скажено вивирається у Гудзика фистулою. — Солому мені!

Данило мовчки повертається й почина підкидати соломі ногами.

— Ач, дурне бидло, чим підгортає? — Граблі, йолопе, візьми граблі!..

Данило іде кудись за граблями.

— А ти ж куди? Куди біжиш? — накидається Гудзик на дівчину, що, витираючись фартухом, наближалась до діжки з водою.

— А вже ж не виглядати когось, — насмішкувато кидає та й підставляє рота під чіп. Гудзику хочеться кинутись на неї, здавити за горло, загризти її, але... дивиться тільки, як вода тонесенькою цівкою збігає з-під чопа у витягнуті губи дівчині й почуває, як злість наче грудкою важкою проходить по його грудях.

— Ху, — напившись втирається дівчина й ніби до себе додає з дивуванням: — І чого її так довго немає? Кумедно! — І, зореготовшись, хутко біжить до машини.

II.

А модиски нема. Сонце, немов утомившись, стало сідати, і з поля повіяло свіжим повітрям. Здавалось, робота повинна б іти жвавіше, а тим часом біля машини коїлось щось чудне. Починаючи з барабанщика Андрона і кінчаючи погоничем Михалком, всіма опанувала якась млявість і неохота. Біля оже-редів стояли навізені й невикидані копиці, коло со-ломотрясів иноді набіралось стільки, що треба було спиняти машину, щоб дати їй ход; полова підпірала машину і спиняла колеса, що черкались по ній; навіть жидки біля вілок чимсь були заклопотані й не звертали уваги на роботу. Гудзик не переставав лаятись. Кине одного, треба бігти до другого; розігнав одну купку, що палко про щось говорила, в другому кутку вже держить якусь промову Карпо. На барабані сміх, регіт, під барабаном палкі балачки, всіма опанував якійсь інтерес. Машина все частіш і частіш голодно гуде й гуркає, возії все частіше чогось бавяться, а всі навіть на се не звертають уваги.

Гудзик почина догадуватись, почина розуміть сей настрій і страх холодить йому серце. З ненавистю

дивиться він, як настрій обхоплює навіть кочегара Данила, примушуючи його жвавіше сунуть солому й повертати здоровенною коцюбою.

«Нічого, нічого, я вам покажу, подождіть ви, мурляки прокляті!» — думає він і ще енергічніше біга й лається.

— Чого ж став? Чого став? Під'їзжай, під'їзжай!! — накидається він на возія-парубка, що, балакаючи з дівчатами, підібрав віжки і збірався під'їзжать до машини. Парубок здригнувся й, поспішаючи, шарпнув і зацмокав на коней.

— Куди ж ти? Куди? Куди вернеш, гаспідє? В м-а-ашину, проклятий, в машину, ироде, в'їдеш, бо-дай ти на могилки виїхав! Соб, тобі говорю!.. — скажено, несамовито говорить Гудзик і підбігає до коней. Схопиши за віжки, він круто повертає, віз раптом перехиляється і вкупі з парубком, під акомпанімент криків і сміху, тихо, поважно лягає на землю. Земля навкруги вкривається снопами.

— Ну, от!.. — похмуро буркає парубок, встаючи з-під снопів і сердито починає шукать картуза. Гудзикові й ніяково й досадно за сю ніяковість і злість аж кипить до «мурляків», що, прикладаючи і глузуючи, регочуться з його.

— Бач, що наробив! Бач, кукла американська, що наробив! — шипить він до парубка. — Покорчило б тобі, анафема!

— А чого ж шарпали... — не дивлячись на його й витрусюючи картуза, кидає «анафема». — Тепер піднімай...

— «Підніма-а-й» — перекирвляє Гудзик, — за печінки б тебе підняло, ироде... Піднімай же, чого стоїш, дубом би тебе поставило...

— А що я сам його буду піднімати? — вмить визвіряється парубок й люто пхає ногою сніп. — Та хай воно тобі скажиться!.. Сам шарпнув, перекинув, ще й лається. Гроші дай, он що! .

Він скінчив поганою лайкою й нервово одійшов до коней. У Гудзика аж серце замерло від «тобі», «сам», «дай» і гидкої лайки. Що ж се? Коли се було, щоб який-небудь хлоп насмілився сказати йому, панові економові, «ти»? Коли було, щоб вони до того забули своє становище, що висловлювали голосно своє незадоволення? Було ж, навіть, що робили йому мало не задурно і то не казали «гроші давай». Бувало, не тиждень, а місяці не бачили зароблених грошей, а все ж не кричали; мовчали, чекали і, може, й лаялись, та все нишком. А тепер?.. І Гудзик пильно, зі страхом обдивляється навкруги і... трохи заспокоюється. Лиця хоча й похмурі, сердиті, але чого-небудь, нового не видно. Щоб заховати своє ніякове мовчання після парубкових слів, він так само мовчки одходить. Парубок же постоявши біля коней, позовившись там, підійшов знов до воза й суворо гукнувши возіїв на допомогу, став підсовувати плече

під драбину. Возії позлізали з возів і теж стали ходити і вишкувать місця, де б зручніше підмостити спину. Почалось піднімання з лайкою, сміхом, з одпочинками, й балачками.

А тим часом машина голодно ревла, лящала пачом, і наче сердилась, що барабанщики стоять собі й весело балакають, подивляючись на обидва боки у-низ. І з другого боку теж щось трапилось, бо ніхто й не гадав подавати снопів. Всі спочивали і з цікавістю слідували за підійманням воза. За скиртами лаявся Гудзик.

— Ей, чорнява!.. Чорнява на три пальці під носом бодай ти виросла! — чується вмить із барабана, і під машину загляда запорошене з пукатими синіми окулярами на носі лице барабанщика Андрона. І крим сих окулярів, чорних якихсь купок на місці вусів і носа нічого за порохом не видно. Губи зложені зовсім серіозно, тільки куточки здрігаються посмішкою.

Дуже висока, зовсім білява дівчина, до якої гука він, навіть не поворухнеться, задивившись на воза.

— Ей, ти, чорнява!... Біла хустина!... Тю! Федоська! Федоська здригується й починає шукати очима.

— Сюди! сюди! лупни!

Федоська підніма голову й побачивши Андрона, усміхається.

— Іди сюди!.. — киває той головою. Дівчатка круг його весело посміхаються і наперед почувають задоволення.

— Чого?

— Та йди, дурна!.. Іди! Я тебе сподобав... Іди, моє серце.

Дівчата сміються, а з ними й Федоська.

— Та йди, не бійсь; я мнякий... як віск на морозі. Ну? Води принесеш... — додає він піднімаючи відро.

Дівка неймовірно дивиться на дівчат, на відро й рушає. Через хвилину голова її з'являється на барабані.

— Ти вирости хочеш? — вмить серіозно повертається до неї Андрон і пильно дивиться в лице.

Дівчата, що дивились на його, й собі поробили серйозні обличчя, вмить прискають зо сміху й чекають відповіді від сторопілої Федоськи.

— Ну, видно, що хоче, — не посміхаючись навіть, провадить далі Андрон і бере Федоську за кінець хустки.

— Так, коли на се вже йде діло, — говорить він, — то ти зроби от що... Та стій, дурна! Чого ж тут соромиться? Хочеш вирости, то рости, Бог з тобою... Що ж тут? Так, значить, зробиш так...

— А, та ну вас! Сміються!.. Пустіть!.. — виривається Федоська і хоче злазити вниз.

— Стій, стій! Підожди!.. Я маю справді сказати тобі де-що. Чекай но! Карпо говорив там у нас, щоб завтра не йти на роботу?..

— Говорив... і про модиску...

— Усім?

— А я знаю? Чула, як казав.

— Дак от що: піди зараз, найди Карпа і скажи йому так: коли будо вже все гаразд, хай прийде на барабан. Треба, щоб починалось у нас... Розумієш? — нахилився він до Федоськи і несподівано зробив їй по губах «тпрунки». Федоська аж одкинулась назад і плюнула, коли тим часом дівчата весело реготались.

— Скажеш же?

— Та скажу... А як модиска прийде?

— Тоді все буде... Ну, рушай... Висока рости!

— Ет! — Соромливо махнула Федоська рукою й зникла. Але не встигла ще зовсім сховатись її хустка, як зараз же зачувся голос Гудзика:

— Чого... треба... лазила?..

— О, Гудзя вже! — ненависно муркнула одна з дівчат і стала готуватись, щоб приймати снопи від парубка, шв вилазив уже на поставлений віз.

— А ти, Андроне, замість того, щоб загребти та подати в барабан сміття, регіт із ними заводиш? — почувся через пів хвилини незадоволений, але здержаний голос Гудзика, і на барабані з'явилася його голова. — Так робити не можна!

— А якого ж біса не дають снопів? — похмуро кинув Андрон, дивлячись кудись у бік. — Пальці ж свої не посуну. Я теж не каторжний... Хоч би ще знав, що гроші матиму й за таку роботу, а то робиш за панське спасибі...

Гудзик ніби не дочув і зліз із барабана нічого не відповідаючи. Він знав, що з барабанщиком поводитись, як із простим робітником, не можна. «В барабан давати, не в соломі спати», кожний скаже й кожний барабанщика поважає.

— Та й із сміттям для тебе возитись не буду, — додає Андрон, дивлячись Гудзикові в слід. — Хіба сей сніп укинуть?—Ух!—вмить повертається він і робить руками, ніби згортає сніп і хапає тим часом одну з дівчат за ноги. Та злякано одскакує і, регочучись за всіма, підхоплює снопи, що як груші сипляться від сердитого парубка. Машина реве, дзижчить і вкривається з гори до низу туманом порошу й полови. І всі за нею, хоч і мляво, ніби оживають. Дівчата, перегукуючись і иноді лаючись, тягають лантухи з зерном з під машини до великого вороху. Хлопчики, з затурбованими й поважними личками, не вспівають тягати купу за купою жовтої, побитої соломи. Соломотряси, половотряси зі стуком, з грядком безперестану викидають солому й полови і сірим шаром порошу вкривають лица робітників, що, як комашня, обсіли навкруги машину. Навіть Андрон затих. Міцно насунувши на лоб картуза, розставивши лікті, він із запалом якимсь хапає сніп за снопом і, майстерно розістлавши його, суне в залізну пащу машини. Раз за разом чується дзижчання й ревіння машини-звірюки, яку все більше розпалює Данило. До сього прилучається жалісна пісня жидків-

млинщиків біля вороха зерна і стукотіння віялок і решет. На рядах лантухів, що в три поверхи наложені біля них, сидять замуззані жиденята, з лушпайками із дині в руках і традиційними хвостиками з-заду.

Один тільки Карпо не бере участі у цьому концерті. Не вважаючи на Гудзика, він помагає собі між робітниками, зупиняється, балакає і пробирається далі. Після його розмови стають живіше, а робота більше млява.

— Плачеш? — протискуючись поміж граблями, що ними дівчата одгородили полову, ніби байдуже, кидає він до дівчини в чорній хустці й зупиняється. Та швидко підводиться й дивиться на його.

— Еге! Драстуй, Химо! — іронічно уклоняється він. — Ніби не розуміє... Через місяць Гудзине весілля ж...

— Ну, то що?

Карпо трохи одходить на бік від купи полови, що суно якась жіноча постать, націляється говорити.

— Ну та що, що жениться?

— Байдуже?

— Пхи! — хита з погордою головою Хима і знов нахиляється, але, зараз же підвівшись, додає: — Не бачила твого Гудзя... Отто! Пхи! Він мені потрібний!..

Але Карпо по очах, по занадто байдужому голосі бачить, що їй не зовсім уже так байдуже, як би їй

бажалося вдати. І заздрість ущіпливо пронизує груди і крутить товсті його губи злою посмішкою. Він скидає сині окуляри й починає для чогось мняти їх у руках. Маленькі сірі очі його чудно біліють своїми чистими віками серед запорошених щок і пильно розглядають шнурок із окулярів.

— То б то тобі аж ніщо-нічогосінько?— якщо мога байдуже й навіть насмішкувато знов кидає він.

Хима не відповідає і старанно вигорта з-під машини полову.

— І вчора, може скажеш, того до мене не вийшла, що знов батько не пустив?

— А вже ж...

— Хм... А кого ж то вчора Сидір бачив біля економової кухні?

— І-і-і!! — сплеснувши руками, підвелась зразу Хима і так подивилась розкритими очима на Карпа, що кожний, глянувши на неї, зразу сказав би, що її і здивувала й образила така брехня. Але Карпо по цьому саме й побачив, що вона тільки вживає дуже знайомого йому засобу брехні.

— Тоб б то так не було?

— От нехай мене Господь поб'є, коли я вчора бачила ту кухню й того економа, хай він сказиться. Він мені потрібний, як сироті трясця... Ото причепився! Не бачила якогось економа... Яке щастя, пхи!

— А де ж у тебе взялася з китицями хустка?

— О!.. Хустка... Тітка приїзжали й купили...

— А Гудзя казав, що купив і ще сам показував Сидорові...

— О!.. Сидорові?.. Так... — змішалась Хима й скоріше нагнулась до полови.

— Ага, піймалась!

— Пхи! Піймалась... Ніякої я хустки від нього не брала. Ти раз-у-раз чіпляєшся... Як батько не пускали, то чим я винна?.. Потрібний він мені... Мале, погане...

З-за воза з снопами з'явився Гудзик, і Хима хутко нахилилась, старанно засуваючи граблі під машину.

— Ага!.. Гудзя йдуть... Ось вони тобі зараз скажуть солодке слово... Стерво!

І, похмуривши лице, Карпо одійшов до соломотрясу.

— Знов із Карпом? — пропустивши з суворим поглядом повз себе Карпа й зупиняючись біля Хими, промовив Гудзик.

— О! «З Карпом»! Він мені потрібний!.. То він граблі мені набив, бо усе чогось спадають... «З Карпом»!

І ображена Хима енергійно засунула граблі під машину.

— Що ж він тобі тут говорив таке, що ти так руками плескала?

— «Що говорив»... Говорив, що... А ви нащо усім розказуєте, що подарували мені хустку... Усі парубки вже знають... Гарно як!

— Хто розказував? — здивувався Гудзик.

— Ум... ще й ніби не знають!

— Та йди к чорту! Що, я дурний розказувать?

— Ну-да... А Карпо казав, що ви казали Сидору.

— Бреше! То він випитать у тебе хотів... А ти й перелякалась свого коханого та й плетеш чорт-зна-що...

— Еге, «коханого»! Так... потрібний він мені... Пхи!

— Брешеш!

— О! «Брешеш»!..

— А вже ж брешеш, бо Мошко сам тебе бачив з ним за старим млином...

— І-і-і! — сплеснула руками Хима і широко розплющеними очами подивилась на Гудзика, Але той подививсь їй у вічі, плюнув і одійшов.

Хима з погордою подивилась йому в слід, хитнула головою і знов нахилилась під машину.

— Ні, сей Карпо щось таки затіває, — думав Гудзик, ідучи повагом до свого доглядного пункта, — тут щось... Хм... Нехай, нехай.. Он навіть і сей щось коверзує... Ач... прокляті мурляки!

— Чого ж рота роззявів? Поганяй! — накинувся він на хлопчика в картузі по самі вуха, що стирчали як у миші, у білих штанцях на одній шлейці.

— Та валок одчепи, мацапуро!.. Повилазило?

Хлопчик перелякано сьорбнув носом, спинив конячку, що вів за недоуздок і став возитись біля канату.

— У-у, кукли! — муркнув із невимовною злістю Гудзик і, одійшовши трохи, став дивитися на шлях. Біля самого села по дорозі ворушилось щось чорне. Через хвилину воно було вже більше, через дві — ще більше видко, що наближалось дуже хутко.

— Ніби верхи, ніби пішки.. — дивувався Гудзик, приставивши руку до козирка з ремінцем. — Біжить швидко... А-а-а! Пан Ян на вельосипеді!

І Гудзик із досадою згадав, що він на сьогодні обіцяв пану Яну послать до двору гарненьку дівчину від машини. Не послать не можна, тим паче тепер, коли він гадає відходить і поживиться на шлюб у старого Скшембжховського; послать же нема ко-го, бо тепер, мабуть, ні одна не піде. І дивлячись, як чорне все побільшувалось, він хутко став перебірати в думці всіх дівчат, що були біля машини.

— Ага!.. Хима!.. Послухаєм, що тепер Карпо заспіває... Хм...

І навіть дуже задоволений, він став нетерпляче чекати Скшембжховського. Через хвилину вже можна було розібрати гарненьке, біленьке личко пана Яна з блакитними, невинними, великими очима й свіжими, пухкими, румяними губками, над якими ледве примітно чорніли маленькі вуса; можна було навіть побачити на сьому дитячому лиці якусь ту-пість, сухість і надзвичайну чваньковитість.

Зстрибнувши з вельосипеда, він обережно спер його на лантухи з зерном і недбало тикнув Гудзи-

кові руку. Той звичайно, удав дуже задоволеного з цього.

— Proszo pana, сьогодні зовсім мало гарненьких. Але я пану покажу, prosze pana... — підморгнув він напів по-приятельськи, напів по-рабськи, але з тою міною, що буває у кімнатних рабів. — Дівчинка... пан сам зобачить.

Але пан тільки холодно дивився своїми ясними, дитячими очима і, прямуючи до машини, силкувався пронизати оком туман полови й навіть хустки, якими дівчата й молодиці захищали свої лица від пороху й сонця. Біля машини замовкло. Парубки ще більше нахмурились і люто махали граблями й вилками, мов уявляючи на них що інше замість полови та соломи. Навіть і дівчата не проясніли, що бувало раз-у-раз, як з'являвся «панич». Тільки деякі, не втерпівши, бігали ніби за ділами до Гудзика і кидали в «Янека» гострим, метким, як блискавка, поглядом. З барабана чувся веселий сміх і голос Андрона.

Карпо стежив за Химою, і злість все більше розплавалась йому по грудях.

— Ач! ач! — думав він, дивлячись, як вона то зазирала під машину, то забігала на другий бік і весь час мала такий вигляд, ніби бігала за ділом і не знала навіть, що прийшов «панич Янек».

Слідкував він і за Гудзиком, слідкував і за його злорадною, злою усмішкою, з якою він, ніби жартуючи, хльоскав дівчат нагайом і показував Скшембж-

ховському; слідкував за його поглядами, які кидав той на всіх, ніби бажаючи сказати: «отже вам! от же вам!»,

Але до смаку «Янека» не знаходилося. Та занадто тонка була, та висока, та великі зуби мала. «Янек» тільки мовчки одвертався й рушав далі. Всі мовчки дивились просто перед себе і коли-не-коли перекидався де хто словом.

— А ну, ти!.. Повернись! — хльоснув Гудзик нагаєм товсту дівчину в білій сорочці з червоними, товстими литками, що аж «вилискувались» з-під короткої спідниці. — Ти з Цурупалок?

Дівка повернулась і, соромлячись, засміялась.

— Ну?

— Б-а ні...

— А звідки ж?

— Хі-хі-хі!

— «Янек» рушив.

— Се погана, prosze pana... — йдучи по-заду з ніяковістю промовив Гудзик. — Ось... Горпино, Горпино!

Висока, чорнява дівчина поважно повернулась і зиркнула в їх бік.

— І-дди сюди!.

— Чого ще треба?

— Та йди... Треба!

Дівка знехотя сперла граблі на машину й не поспішаючи стала наближатись до них. Гарні її очі дивились спокійно й холодно.

— Ти там... е... е... Ти одгортаєш полову?

— А то ж...

— Ну, так той... А чи не багато там дівчат? Може... е... е... зайва котра?

— А я знаю?

— Ну-да... але... Ти от що... Передаси комусь граблі й підеш до двору... Там панич передадуть тобою квітки... Бо мені сьогодні на залізничний дворець треба...

Дівчина подивилась на його з погордою і з насмішкою і мовчки пішла назад.

— Coz to? — здивовано підняв брови пан Ян і подивився незрозуміло на Гудзика.

— Не хоче, хлопка! — злісно кинув Гудзик і рушив далі. «Панич — Янек» ще раз озирнувся на високу, поважну постать Горпини й пішов за Гудзиком. Перейшли на другий бік машини. Гудзик ще отвертіше став показувати Янекові всі вдачі дівчат, ще злорадніше повертав їх на всі боки перед ним і наумисне хльоскав нагайом як коров на базарі.

— Прошу пана, можна мені граблі набити, бо чисто злазять, — підбігла вмить до них Хима й кинула гострим, палким поглядом на «Янека». Гарненьке її личко було витерте від пороху і приваблювало здоровим і свіжим румянцем.

— Граблі? — спитав Гудзик і подивився на Янека, що зараз же впився в Химу очима, озираючи її з ніг до голови.

— А ся піде? — спитав він по-лядські у Гудзика.

— Піде, піде prosze pana... З тобою там хто одгортає?

— Федоська, Килина Галасенкова...

— Ну, то от що: кидай граблі, хай там хтось за тебе одгортає, підеш у двір..-

— Зараз?

— А вже ж!

— Чого?

— Там панич дадуть тобі квітки...

Хима замнялась.

— Ну?

— Не хочу...

— Що ж, тебе прохати, чи що? Не базікай же, забирайсь!.. Нічого...

— Я до двору не піду твердо промолвила Хима й повернулась йти.

— Як не підеш? — скрикнув Гудзик, — значить...

— Хіба я такий сгришний, — перебив його Ян, холодно усміхаючись до Хими. — Я не кусяюсь...

Хима кинула на його поглядом, трохи подержала його в невинних та ясних очах його й повернулась до Гудзика:

— Ну-да, щоб вигадали що-небудь...

— Дурна! Ніхто нічого не вигадав!

— Еге, не вигладає... Ось і тепер усі дивляться сюди...

— Та хай дивляться, може повилазить... А панич дадуть тобі заразом і виплату за той тиждень... Тобі ж грошей треба?

— А то ж...

— Ну, Proszе рана, їй за тиждень руб вісімдесят.

Янек хитнув головою, глянув іще раз на Химу й рушив до вельосипеда.

— Вона піде, prosze рана, тільки так... бедзкається... піде...

Янек пхнув йому руку, стрибнув на вельосипед і, торкнувшись злегка до кругленького картузика, хутко задріботів ступирями. Гудзик ще трохи постояв, подивився на дорогу, чи не видко часом «модиски», і тихо пішов назад.

— Ху! От нема чогось модиски! — крикнув Карпо, кидаючи вила й дивлячись на Гудзика, що проходив біля його. — Пошила б мені пальчатки... А я б їй зуби вставив із оцих вилок... Однак ріжки випадають!..

У модиски кінські зуби,

На модисці гарні шуби,

Гей, модиска моя, розлюбезная моя!

На весь голос узяв він і цілий гурт зараз же підхопив твір Карпа, що співався на голос «Барині».

Гудзик, ніби не чуючи нічого, але укусивши трохи губи, пройшов трохи й зараз же гукнув:

— Химо! Кидай граблі, іди до двору!

— Я не піду-у-у! — почувся голос Хими, і з-за машини виступила її постать з граблями.

— А я кому кажу йти!? Зараз же мені ступай... Візьмеш квітки і квітанцію на дворець...

— Ну-да-а-а! — плаксиво крикнула Хима. — Я не хо-о-чу, нехай хтось другий піде...

— Гаврило! А ти знаєш, скільки ряботиня у модиски? — гукнув Карпо до високого, тонкого парубка, що стояв недалеко від Гудзика біля воза з снопами.

— Так не знаєш? Милійон та ще й двадцять та під носом вісімнадцять. А приданого знаєш скільки? п'ятьсот!

— Карпо!! — ледве здержуючись, скрикнув Гудзик — Як хочеш робити, так роби, а не хочеш, так забирайся к чортовій матері!

— Хе? — Насмішкувато скривив губи Карпо. — Скажіть, які вони сердиті... Не люблять...

Він підняв вила і, схопивши ними навильник соломи далеко шпурнув її від себе.

— Химко! — вмить заревів Гудзик, — довго ти там будеш копатись, закопало б тебе в сиру землю, кукло американська! Що я жартую з тобою, чи якого чорта! Ступай мені зараз!

— Ну-да-а, як дале-е-ко... — знов плаксиво скривила губи Хима.

— Ет! — рішучо підбіг до неї Гудзик і, схопивши граблі, далеко шпурнув до лантухів із пшеницею. — Забирайся!

Хима хмикнула ще раз, накинула краще хустку й тихо пішла від машини. Де-хто гукнув їй вслід

погану лайку, де-хто мовчки вткнувся в роботу, а Карпо тільки зціпив зуби і навіть не подивився на неї.

Замовкло коло машини, як замовкає бува серед бурі й негоди.

Робили тихо, не співаючи, без сміху й жартів, не мов чекаючи чого. Навіть Гудзик не ходив за паровик, а понуро й суворо сидів на лантунах, з підлоба позираючи іноді по робітниках.

Чути було тільки ревіння й гудіння машини, вигуки хлопчиків-погоничів та тарахкотіння млинків.

Пройшов іще де-який час. З-за паровика трохи задихавшись, з'явилася румяна, здорова Хима. Пошукавши очима й забачивши економа, вона з діловитим, поважним виглядом підійшла до його.

— Казали панич, щоб ви в вечері зайшли до них, щось мають казати вам, — вимовила вона, подаючи якийсь пакуночок, загорнутий в папір.

— Не казав про що? — не дивлячись на неї, спитав Гудзик, беручи пакуночок і ховаючи його в кишеню.

Ні, казали тільки, щоб зайшли.

— Добре.

Хима повернулась і так само діловито почала шукати своїх грабель.

— Ось хитнула головою Федоська на землю біля себе, де лежали Химчині граблі. Хима підняла й заняла своє місце, маючи все таки такий вигляд, ніби

нічого не трапилось і все йде, як слід йому йти. Дівчата мовчали.

Карпо зразу ж побачив по її лиці, по знайомому йому дуже виразі в очах і куточках губ, навіть по тому, як вона ступала, що не дурно «Янек» приїздив...

Він іще міцніше стулив губи, нахмурився і ще з більшим запалом замахав вилами. Солома далеко летіла через голови товаришів, які іноді поглядали на його, теж похмурі й суворі.

— Кидайте за мене! — вмить зупинивсь він і, кинувши вила, пішов повз машину до діжки з водою. Напившись, він утерся, підняв окуляри на лоба й тихо пішов по-біля дівчат, іноді зупиняючись коло де-кого з них. Гудзик пильно слідкував за ним, не встаючи з лантухів і похльоскуючи нагайом себе по чоботі. Всі скося поглядали на них крізь порох і половину. Машина ревла.

— Федосько! — гукнув Карпо, зупиняючись між Федоською й Химою, і скося подивився на Химу. Федоська підвелась і озирнулась на його.

— Тобі Гудзя не дарував хусток?

— Ні... а що?

— А от нашої Химі не накупишся ніяк...

Хима, зачувши своє ім'я, озирнулась до них, але не розібравши за галасом, незрозуміло подивилась на Карпа й Федоську. Карпо, ніби ухиляючись від воза, що саме під'їзжав до машини, підійшов зовсім близько до неї.

— Бідна Хима вже й не знає, куди їх ховати. То має хустку за Гудзю, то за панича Янка, то за панича Станика... Клопіт!

Федоська засміялась і посунула полову до волока.

— Бреши-и-и! — з погордою кинула Хима засовуючи граблі під машину.

— А що дав панич Янек, чи сережки, чи хустку?

— І сережки й хустку! Ну, то що? боюся тебе, чи що? — повернулась вона раптом до його і прямо подивилася в очі — Пхи! злякалася!..

Карпо трохи змішався, не чекавши сього, але злість зараз же ще дужче закипіла і здавила йому груди.

— А вже ж! Поганому виду не буває стиду!

— Увва! Ти хороший!... Знаємо!...

— Що ж ти знаєш?

— Нічого... Знаємо...

— Що ж ти знаєш?.. У-у-у, паршива! — злісно штовхнув він її ногою й повернувся йти.

— Ну, ти! халамидро!... Чого бешся? — скрикнула Хима, — бо зараз скажу панові, як ти підмовляєш...

Карпо мовчи повернувся і, не давши навіть скінчати, знов іще дужче пацнув її ногою.

— Па-а-а-не! — жалібно закричала Хима, одсовуючись від його. — Халамидро!

— Ой, Химко, гляди! — ледве здержуючись, проскрипів зубами Карпо, ненависно дивлячись на неї, — бо і твому панові буде і тобі перепаде...

— А чого бешся?.. Я тебе зачіпала?

— Ти чого чіпляєшся до дівки? — вмить почувся за ним голос Гудзика. — Іди на місце!

— Я не подивлюся ні на твого батька, ні на паршивого Гудзика, так дам, що знатимеш! — не вважаючи на Гудзика і не повертаючись, промовив Карпо. — Я тобі покажу, який я халамидро, ляцька помийниця.

— Карпе, ступай до соломотрясу! — І між Химою й Карпов з'явилась постать Гудзика. Всі покинули роботу і, то посхилявшись, то виступивши з-за машини, пильно дивились до них. Тільки машина ревля й торохкотіла порожнім барабаном.

Карпо мовчки подивився на Гудзика й, повертаючись іти, кинув до Хими:

— Я тобі покажу, паскудо, підожди!

— Сам ти паскуда... Халамидро!

Карпо вмить скажено сіпнувся й кинувся до Хими.

— Па-ане! — заверещала та перелякано і, як опечена, зірвалася з місця.

— Карпе! — погрозово крикнув Гудзик, перепиняючи йому дорогу. — Не смій її бити!

— А тобі яке діло? — раптом спиняючись, люто повернувся до його Карпо. — Ти якого біса лізеш? Тобі яке діло? Га?

— Я тут хазяїн!

— Плювать я на тебе хотів!

— Я тебе плюну!

— Ти? — змірив його з погордою з ніг до голови Карпо і зареготався. — Ану, попробуй!

— Попробуєш!

— А ну ж, ну попробуй! — насуваючись на його, підставляв йому бік Карпо. — Ну, бий же, бий!..

— Забірайся до чорта, мурло! — Чого лізеш?..

— Та чого ти дивишся на його, Карпе? — почулось десь із купи робітників, що почали збігатись звідусюди. — Бий його, мироїда проклятого!.. Гроші хай дає... Бий його!..

Гудзик блід і як, буває, маленький, завзятий цуцик, що попав на чужу вулицю, між чужих псів, озирнувся на всі боки. І побачив — в той саме час, манірно підтримуючи поділ ситцьової, білої сукні, жахливо, мов по багнюці, ступаючи по розкиданій полові, з-за паровика наближалась «модиска».

— Гу-у-у! Гу-у-у! Го-о-о! Тю-у-у! Тю-ю! Модис-с-с-ка, моди-и-с-с-ка! — вмить заревли, зашипіли, засичали в вальці. Т-ю-у-! Угга-а! Тю!

Модиска здивовано-перелякано зупинилась і незрозуміло стала дивиться в їх бік. З-за скірт, від возів, од волоків, зачувши крик і галас, збігались дівчата, хлопці й поважні навіть дядьки.

— Ну, чого ж ти не беш? Ну, ти! Бий же бий! Он і модиска твоя прийшла... Та бий же! — ще ближче насунувся Карпо.

Гудзик, блідний весь, тільки одсувався потроху і, сціпивши губи, важко сопів носом.

— Та вдар же хоч раз... Он же й гарапник маєш! — хитнув головою Карпо і, раптом зігнувшись, схопився за нагай. Гудзик перелякано сіпнувся назад і шарпнувши рукою, вперіщив Карпа нагаєм.

— А-а, так он як! — заревів несамовито Карпо і всім тілом кинувся на Гудзика. Той побачив тільки, як біла ситцьова сукня вмит повернулась назад і загомоніла за паровиком, почув, як його зімняла якась сила, і не встиг оглянутись, як опинився на землі. Потім щось дуже гостро вдарило по зубах, по носі, в роті зробилось солоно, потім почувся якийсь крик, його чогось возили по землі й нарешті він опинився на ногах. По лиці й по грудях текла кров і в ухах гукало так, ніби туди уставлено паровика. Карпо червоний, з розбитими окулярами на грудях, стояв серед купи робітників і палко говорив щось, повертаючись до всіх. Де хто теж кричав щось, де хто похмуро слухав, а де хто й сміявся. Машина вже не гуділа, стояла, так що чуть було все.

— Та плювать я на його хотів! — крикнув Карпо. — Хай гроші віддасть за роботу! Що? Та я й на суді це саме скажу... Проценти з нас дере за наші ж гроші, а ми мовчи?.. Ого!.. У його нема грошей? Та зараз обшукайте його та й знайдете... Гроші давай!! — вмить скажено сіпнувся він до Гудзика, що обтирався мокрою хусткою, яку намочив йому машинист. Карпа здержали.

— Я тобі покажу гроші, подожди! — промовив понуро Гудзик, держучи хустку коло носа. — Ти у мене ще побачиш, як людей убивати.

Він устав і пішов до діжки з водою. Постоявши трохи біля неї, він мовчки вмивсь і тихо вернувся до купи. Ніс йому розпух, почервонів і блищав, як намазаний салом, під лівим оком світив синяк.

— Пускайте машину! — повернувся він до машиниста, що балакав із Андрonom. — А ви йдіть по місцях!.. — кинув він до робітників, не дивлячись на них.

Але ніхто й не рухнувся, тільки Карпо знов шарпнувся до його і щось закричав, але його знов спинили. Гудзик подивився з-під лоба на всіх і знов, одвертаючись, тихіше промовив:

— Ідіть же до роботи... нема чого...

— Зробіть виплату? — гукнув хтось із валки.

— Яку виплату? — ніби не розуміючи, подивився Гудзик у той бік, де зачувся голос.

— Не знаєте? тихо й серіозно обізвався Андрон що підійшов ближше.

— Не знаю.

— Ну, то можна вам сказати. Давайте нам зараз ті гроші, що ми заробили у вас... О!.. Давайте зараз... Ось так виймайте з кишені та давайте...

Гудзик мовчки подивився на його злим і похмурим поглядом...

— Чого дивитесь так, наче поцілувати мене хочете? Хочете, щоб пішла машина, робіть виплату... Хочете, щоб стояла?.. то не давайте...

— Та нема в мене зараз грошей...

— А ви пошукайте...

— Та бреше він! У кишені... — закричав Карпо, але Андрон озирнувся до його, зробив рукою, щоб мовчав, і знов повернувся до Гудзика.

— Немає кажете?

— Нема в суботу...

— Ну, то прощайте... Гайда до дому!.. Пошукajte краще!

Гудзик тільки стиснув плечима й пильно подивився на похмурі, рішучі лиця робітників, що почали вже рухатись і відходити.

— Почекайте! — бовкнув він. Андрон зараз же зупинився.

— Я дам тепер половину, а в суботу...

— Слухайте, пане економе, — перебив його сердито Андрон, — коли хочете говорити, то говоріть діло, а не крутіть! Не думайте, що ми такі вже дурні як ви собі справді гадаєте. Що морочить голову? Нема у вас грошей? А давайте на що, що зараз знайду у вас у два рази стільки, скільки нам треба? Що ж ви думаєте, що ми не знаємо, які ви гроші даєте нам на проценти? Наші ж! Наші! Ті самі гроші, що ми заробляємо у вас. Годі!.. Тепер інший час настає! Думаєте, що й до віку мужик дурний

буде? Чекайте трохи! Он у Полтавській губернії задали вам перцю, буде й на вас всіх... Ироди! Мироїди! Ще дурять голову!

Невеличкі запорошені очі Андрона гнівно засвітилися, і голос мов подужчав і задзвенів.

— Ей, Андроне, гляди! За такі слова знаєш, що буває? — з погрозою буркнув Гудзик, але Андрона наче ще більше підогріло се.

— Що буде? Що? У тюрму посадять? Військо покличеш? Чорт вас бери! Кличте, бийте! Пропадаємо все одно з панської ласки. Гроші наші давай! Давай хоч те, що даєте! Думаєте, не бачимо, на кого робимо? Не бачимо, що той, хто наших дівчат за пятака соромить на все село, живе з нашої праці. Не знаємо, що ми оцими руками заробили ті пятаки, що він нам кидає!! Годі! Чорта з два тепер! Давай гроші, що заробили! А потім давай по 80 коп. у день, то й робитимем. А не хочеш, шукай собі других дурнів!.. А ми вже порозумнішали.

— По 80? — скрикнув Гудзик.

— По 80, по 80.

— Та ти не здурів часом?

— Дурій сам!.. А ми вже були дурні, що ми робили по 30 копійок у день, та ще й позичали у тебе свої гроші!

— Та які гроші? — перебив Гудзик. — Які гроші? Чого ви до мене чіпляєтесь? Чим я винен, що пан не дає гроші вам? Що я, свої даватиму вам?

— Брехня! Пан давав, а ти ховав тільки. Знаємо!.. Та яке нам діло до пана? Всі -ви одні чорти! Ти наймав нас, ти й давай! Даєш?

— Ні!

— Ні?

— Ні!

— Хлопці! До-дому! Всі до-дому! — палко закричав Андрон до всіх. — Хто зостанеться, тому сам розіб'ю пику. Хай шукає собі...

— Чекайте! — знов бовкнув Гудзик, але Андрон уже не зупинився. Махнувши тільки рукою, повернувся злегка, і крикнув:

— Нема чого чекати!

— Чекайте, я... дам по 60!

— По 80!

— Зачувши «60», де-які почали зупинятись і нерішуче мнятись. Але Андрон, Карпо і ще де хто зараз же накинулись на тих і рушили таки.

— Глядіть! — закричав раптом Гудзик. — Це вам так не минеться... — Начальство про це сьогодні же узнає!

— Плювать хотіли ми на тебе і на твоє начальство! Що ти нас можеш примусить, щоб ми у тебе робили? Га? — зразу ж озирнувся і навіть ступив до його декілька кроків Андрон. — Можеш Ого!.. Побачимо!

— Побачите!

— Побачимо! А от чипустиш ти свою машину, то ми теж побачимо! Хлопці!.. Беріть паса!.. Тас-

кайте до-дому!.. Хай кличе своє начальство!.. Даси наші гроші та по 80 у день, тоді вернемо! Беріть паса!

Гудзик перелякано здригнувся й хотів щось сказати, але тільки розкрив рота і мовчки смішно якось став дивитись, як декільки хлопців в один мент згорнули пас, з реготом понесли його кудись і сховались у вальці.

І це всіх ще більше ніби підпалило. Піднявся галас, крики замахали руками, загомоніли, забалакали навіть ті, що перше ховались за других, кожний хотів вилить те, що накипіло за день. Гудзик пригнічений ходив від паровика до машини, заговорював то до одного, то до другого, але почувши гидку лайку, або сміх, одходив і з жахом дивився, як усі до одного збирали свитки, торби і всі свої манатки. Йому не вірилось, що вони справді заберуть паса, що вони покинуть роботу й лишать його тут самого з машинистом; йому не вірилось, що машина стане і він не встигне на після завтра доставить на дворець уже продану пшеницю. Йому не хотілось вірити, що вони повстали проти його і вже більше не послухають його.

А робітники вже рушали від машини, дівчата навіть і пісні затянули. І ніякої надії не лишилось Гудзикові. Лиця були серйозні, з твердим і рішучим виразом, в очах просвічувала ненависть до його.

— Андроне! — гукнув Гудзик.

Всі раптом зупинились і з купи вийшов Андрон.

— Я дам зараз усім виплату! — похмуро й безсильно кинув Гудзик і став виймать із бокової кишені якусь невеличку книжечку.

— І по 80?

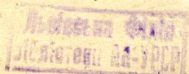
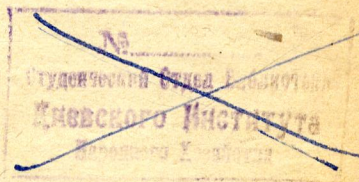
— І по 80!

Всі весело зупинились, і почали вертатись. Почалася виплата.

Коли через якийсь час до машини, засапавшись, прибігла «модиска» з своїм батьком і якийсь іще сивенький ляшок, Гудзик, сидячи на лантухах, уже долічував останнім робітникам гроші. Ніс йому рознесло, одне око заплило, і обвелось синьою смугою, на губах іще лишилася суха, запекла кров.

Машина вже ревла, гуділа, вкривала порохом усе навкруги й ніби акомпаніювала гучній пісні дівчат.

Скінчивши виплату, Гудзик, «модиска», її батько і сивенький ляшок почали радитись...

З М І С Т

	стор.
<u>Голод</u>	3
Хто ворог	21
<u>Кузь та Грицунь</u>	47
<u>Біля машини</u>	75

Зруб 39 кон
(1986)

б1

655

ВИННИЧЕНКО

8081

97605

~~8081~~

В. ВИННИЧЕНКО

ГОЛОД

ОПОВІДАННЯ

12525

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ